

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Emma Wikström

Hur bedöms farlighet?

- En studie om återfallsriskbedömning i samband med domstolens omvandlingsprövning

Examensarbete
30 högskolepoäng

Handledare
Helén Örnemark Hansen

Straffrätt

HT 2010

Innehåll

SUMMARY	1
SAMMANFATTNING	3
FÖRORD	5
FÖRKORTNINGAR	6
1 INLEDNING	7
1.1 Syfte	8
1.2 Frågeställningar	8
1.3 Avgränsningar	8
1.4 Metod och material	9
1.5 Teori	10
1.6 Disposition	10
2 TIDSBESTÄMNING AV LIVSTIDSSTRAFFET	11
2.1 Regeringens nådeinstitut	11
2.2 Omvandling vid domstol	11
3 BESTÄMMELSER OM ÅTERFALLSRISKUTREDNINGEN	14
3.1 Omvandlingslagen	14
3.2 Förordning om omvandling av fängelse på livstid	15
3.3 Rättsmedicinalverkets föreskrifter och allmänna råd	16
4 RISKBEDÖMNING INOM RÄTTSMEDICINALVERKET	17
4.1 Ärendegången	17
4.2 Riskbedömningsinstrument	20
4.2.1 Riskbedömningsmodeller	20
4.2.2 Andra instrument	22
5 ANDRA SAMMANHANG DÅ ÅTERFALLSRISKEN BEDÖMS	24
5.1 Recidivfara som häktninggrund	24

5.2	Rättspsykiatrisk vård med särskild utskrivningsprövning	25
5.3	Kriminalvård i anstalt	27
6	HÖGSTA DOMSTOLEN OM KRITERIERNA FÖR OMVANDLING	29
6.1	Risken för återfall	29
6.2	De övriga kriterierna för omvandling	30
7	RÄTTSFALLSSTUDIE	33
7.1	Rättsfallsreferat med fokus på återfallsrisken	33
7.1.1	Mål nr B 2789-08 Utan bifall	33
7.1.2	Mål nr B 1913-08 Bifall 19 år	35
7.1.3	Mål nr B 2788-08 Bifall 30 år	36
7.1.4	Mål nr B 2104-08 Utan bifall	37
7.1.5	Mål nr B 2580-08 Utan bifall	38
7.1.6	Mål nr B 4181-08 Utan bifall	40
7.1.7	Mål nr B 474-09 Utan bifall	41
7.1.8	Mål nr B 5191-08 Utan bifall	42
7.1.9	Mål nr B 3547-09 Bifall 45 år	44
7.1.10	Mål nr B 889-09 Utan bifall	45
7.1.11	Mål nr B 2097-09 Bifall 22 år	47
7.1.12	Mål nr B 3069-09 Utan bifall	48
7.1.13	Mål nr B 4267-09 Utan bifall	50
7.1.14	Mål nr B 3789-09 Utan bifall	51
7.1.15	Mål nr B 7076-09 Bifall 46 år 6 månader	52
7.2	Kommentar till Bilaga A	55
8	ANALYS OCH SLUTSATSER	56
8.1	Rättsmedicinalverkets återfallsriskbedömning	56
8.2	Domstolens återfallsriskbedömning	57
8.2.1	Bedömning av återfallsrisken	58
8.2.2	Åsidosatt vad som gäller för verkställigheten	62
8.2.3	Medverkat till att främja sin anpassning i samhället	63
8.3	Återfallsriskbedömningens komplexitet	64
8.4	Slutsatser	67
	BILAGA A	70
	KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	72
	RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	74

Summary

In 2006 the law (2006:45) on conversion of imprisonment for life was adopted. On account of this new act a possibility was introduced for prisoners serving life sentences to apply to have their penalties converted to fixed terms of imprisonment, primarily by the lower criminal court in Örebro. This providing they have served at least ten years in prison. The law (2006:45) on conversion of imprisonment for life contains a criterion concerning the risk of recidivism. The criterion implies that prior to a decision about conversion, the court must consider the offender's risk of relapse into severe criminality. According to the Supreme Court's statements in NJA 2008 p. 579; an actual and considerable risk of relapse to severe criminality is an absolute bar to approval. The main purpose of this thesis is to investigate and clarify how the risk of recidivism is assessed, which rules and guiding principles that are applied to the assessment and if the risk of recidivism should be crucial to the court's decision.

Before the court reaches a decision on the conversion matter, it should obtain information concerning the offender in question from the Prison and Probation service and from the Board of Forensic Medicine (the Board). This information is supposed to serve as background to the court's evaluation of the offender's risk of recidivism. Fundamental rules for the Board's risk assessment can be found in regulation (2006:1119), SOSFS (2006:16) and in the Board's internal guidelines for risk studies. In accordance to these rules, the offender's risk of recidivism is supposed to be stated as low, intermediate or high by the Board. A previous legal case study from 2009, found a correlation between the Board of Forensic Medicine's statements concerning cases where the risk of relapse was consider low or high and how the court ruled in those cases. The outcome of the offender's application for conversion seemed, on the other hand, less certain when the Board had set the offender's risk of recidivism as intermediate. Thus, this thesis examines 15 cases from Örebro lower criminal court where prisoners serving life sentences have applied to have their penalties converted to fixed terms of imprisonment and the Board has set the risk of recidivism as intermediate. The study aims to clarify how the concept of intermediate risk is being applied in practice.

Given that the rules and guiding principles concerning the assessment of the offender's risk of relapse to severe criminality are quite general, it is up to the Board to decide how to perform the risk assessment and which variables to consider. Different risk assessment models are being used by the Board to help the investigators to reach a conclusion considering the offender's risk of recidivism. The Board's final assessment is based on the offender's various risk- and protective factors for recidivism. Concerning the 15 cases studied the reason that the Board considered the risk of relapse as intermediate for the offender was because both significant risk- and

protective factors were identified. The court's assessment is often based on the same circumstances as the Board has declared in their statement.

In the study, three circumstances were found that in particular have shown to be the most important to the court's assessment of the offender's risk of relapse to severe criminality. These circumstances were the offender's potential use of illegal substances, the offender's age and if the individual had begun its furlough. Different types of addictions have in particular been crucial to the court's assessment. In accordance to the Supreme Court's statement in 2008, Örebro lower criminal court's consideration of the risk of recidivism has been shown to be crucial for if applications of conversion have been approved or rejected.

Because of the human inability to know what the future will bring, it is not possible to manage completely safe assessments of an offender's risk of recidivism. To what extent the risk of relapse should be considered in limiting a life time imprisonment, is a matter of deciding whether social protection should be prioritized on behalf of individual freedom.

Sammanfattning

Genom att lag (2006:45) om omvandling av fängelse på livstid trädde i kraft 2006 kan en livstidsdömd som avtjänat tio år ansöka om att få sitt straff tidsbestämt hos, i första hand, tingsrätten i Örebro. Innan ett beslut i ett omvandlingsärende kan fattas ska domstolen bland annat genomföra en bedömning av den livstidsdömdes risk för återfall i allvarlig brottslighet. Enligt HD:s uttalanden i NJA 2008 s. 579 utgör en konkret och beaktansvärd risk för återfall i allvarlig brottslighet ett absolut hinder mot bifall. Uppsatsens huvudsakliga syfte är att utreda hur bedömningen av livstidsdömdas återfallsrisk vid en omvandlingsprövning går till, vilka regleringar det finns på området och om risken för återfall bör få ha avgörande betydelse vid en omvandlingsprövning.

Som stöd i domstolens återfallsriskbedömning inhämtas yttranden från Kriminalvården och från Rättsmedicinalverket. Övergripande regler för Rättsmedicinalverkets riskutredning finns i förordning (2006:1119), SOSFS (2006:16) och i verkets interna riktlinjer för riskutredningar. I Rättsmedicinalverkets yttrande till domstolen ska den dömdes risk för återfall i brottslighet anges som låg, medelhög eller hög. I en studie som genomfördes 2009 framkom ett tydligt samband mellan Örebro tingsrätts beslut och de fall där Rättsmedicinalverket graderat återfallsrisken som låg respektive hög. I de fall då återfallsrisken istället bedömts som medelhög framstod utgången i omvandlingsärendet som mer osäker. Denna uppsats tar utgångspunkt i en rättsfallsstudie bestående av 15 ansökningar om omvandling av livstidsstraff vid Örebro tingsrätt, där Rättsmedicinalverket bedömt risken för återfall som medelhög. Studien syftar till att klargöra hur begreppet medelhög återfallsrisk tillämpas och slår i praktiken.

Med anledning av att de regler och riktlinjer som finns angående bedömningen av livstidsdömdas risk för återfall i brottslighet är relativt löst hållna, har mycket lämnats till Rättsmedicinalverket att själv avgöra hur riskutredningen ska genomföras och vilka faktorer som ska tillmätas betydelse. Till stöd för sin bedömning använder verket sig av olika riskbedömningsmodeller. Rättsmedicinalverkets slutliga bedömning har visat sig grundas på en sammanvägning av olika risk- och skyddsfaktorer för återfall i brottslighet hos den enskilde. Att Rättsmedicinalverket angett återfallsrisken som medelhög i de omvandlingsärenden som ingår i rättsfallsstudien beror på att såväl betydande riskfaktorer som skyddsfaktorer har identifierats hos de dömda. Rättsmedicinalverkets yttrande har vidare visat sig vara av stor betydelse för domstolens återfallsriskbedömning, då rättens bedömning ofta grundas på samma omständigheter som Rättsmedicinalverket gjort gällande i sitt yttrande.

Det som domstolen i synnerhet har fäst vikt vid i sin återfallsriskbedömning är den dömdes missbruksproblematik. Andra omständigheter som visat sig

vara av stor betydelse är den dömdes ålder och huruvida den dömden påbörjat permissionsgång. Domstolens återfallsriskbedömning har vidare, i enlighet med de besked som HD lämnade 2008, visat sig vara avgörande för utgången i de omvandlingsärenden som ingår i rättsfallsstudien.

Återfallsriskbedömningen förefaller emellertid vara omgärdad av ett flertal osäkerhetsfaktorer och fullständigt säkra återfallsriskbedömningar är inte möjliga att genomföra. Vilken betydelse återfallsrisken bör ges vid omvandlingsprövningen är beroende av om intresset för samhällsskyddet eller intresset för den enskildes rätt till frihet anses väga tyngst.

Förord

Det är med blandade känslor, men framförallt med höga förväntningar som jag genom att skriva de sista raderna på detta examensarbete sätter punkt för nio terminers juridikstudier. Studietiden har varit speciell på många sätt; stundvis älskad, stundvis hatad. Men framförallt kan den beskrivas som minnesvärd.

Med anledning av detta examensarbete vill jag framföra ett varmt tack till min handledare Helén Örnemark Hansen för den vägledning jag fått och för de intressanta diskussioner vi haft under hösten. Det var ditt intresse för omvandlingsinstitutet som inspirerade mig till att skriva detta examensarbete.

Ett stort och hjärtligt tack vill jag även rikta till mina nära och kära som har stöttat och hjälpt mig på alla tänkbara sätt under min studietid. Tack för ert fantastiska tålamod och för er ständiga uppmuntran. Tack för att ni alltid har trott på mig och funnits där. Utan ert stöd hade detta examensarbete inte kunnat färdigställas.

*Emma Wikström
Löddeköpinge, 8 januari 2011*

Förkortningar

BrB	Brottsbalken (1962:700)
HD	Högsta domstolen
Förordning (2006:1119)	Förordning (2006:1119) om omvandling av fängelse på livstid
Interna riktlinjer	Rättsmedicinalverkets riktlinjer vid riskutredning inför prövning av fängelse på livstid
KvaL	Lag (1974:203) om kriminalvård i anstalt
KVFS	Kriminalvårdens föreskrifter och allmänna råd om placering av dömda i kriminalvårdsanstalt (KVFS 2006:13)
LRV	Lag (1991:1129) om rättspsykiatrisk vård
NJA	Nytt Juridiskt Arkiv
OmvL/Omvandlingslagen	Lag (2006:45) om omvandling av fängelse på livstid
Prop.	Regeringens proposition
RB	Rättegångsbalken (1942:740)
RF	Regeringsformen (1974:152)
SOSFS (2006:16)	SOSFS (2006:16) Rättsmedicinalverkets föreskrifter och allmänna råd om riskutredningar inför prövning av omvandling av fängelse på livstid
SOU	Statens offentliga utredningar
The Board	The Board of Forensic Medicine

1 Inledning

Fängelse på livstid är det strängaste straffet som svensk lag kan tillerkänna en handling. Sedan länge har den enda möjligheten för en livstidsdömd att få sitt straff tidsbestämt varit att ansöka om nåd hos regeringen. Nådeinstitutet har emellertid varit kritiserat för att det inte är förutsebart och för att politiska intressen kan komma att vägas in i bedömningen.¹ Den 1 november 2006 tillkom en lag om omvandling av livstidsstraff² i syfte att förbättra förutsebarheten och stärka de livstidsdömdas rättssäkerhet.³ Genom lagens inträde har livstidsdömda nu även möjlighet att ansöka om omvandling av livstidsdomen till ett tidsbestämt fängelsestraff vid, i första hand, tingsrätten i Örebro.

Vid en omvandlingsprövning ska domstolen ta ställning till fem kriterier i sin bedömning. Bland annat ska domstolen bedöma om det föreligger risk att den dömd återfaller i brottslighet av allvarligt slag.⁴ Riskbedömningen har en avgörande betydelse för utgången i ett omvandlingsärende. För de fall återfallsrisken bedöms vara konkret och beaktansvärd utgör den ett absolut hinder mot bifall till en omvandlingsansökan. Detta innebär att livstidsdömda hålls inlåsta i brottspreventivt syfte och därmed straffas för något han eller hon förväntas göra i framtiden. Då den enskildes rätt till frihet kan åsidosättas för att skydda samhället är det viktigt att belysa vad som föranleder domstolens beslut gällande bedömningen av återfallsrisken och vilka regleringar det finns på området. Till stöd för domstolens fristående riskbedömning har Kriminalvården och Rättsmedicinalverket lämnat yttranden avseende återfallsrisken hos den sökande. Risken för återfall i brottslighet ska anges som låg, medelhög eller hög i Rättsmedicinalverkets utlåtande.

I en rättsfallsstudie⁵ som genomfördes 2009, avseende samtliga omvandlingsärenden som Örebro tingsrätt avgjort under 2009, framkom ett tydligt samband mellan domstolens beslut och de fall då Rättsmedicinalverket bedömt återfallsrisken som låg respektive hög. I de fall där Rättsmedicinalverket istället graderat återfallsrisken som medelhög var utgången för den livstidsdömde mer skiftande; Örebro tingsrätt biföll fyra av dessa ansökningar om omvandling och avslog sju.⁶ Mot bakgrund av att utgången framstår som mer osäker då risken för återfall bedömts som medelhög av Rättsmedicinalverket, är det intressant att ta reda på vad som egentligen föranleder domstolens beslut i dessa betydelsefulla ärenden.

¹ SOU 2002:26 s. 13.

² Lag (2006:45) om omvandling av fängelse på livstid.

³ SOU 2002:26 s. 13.

⁴ 4 § lag (2006:45) om omvandling av fängelse på livstid.

⁵ Wikström: *Kan man förutse farlighet? – En studie om livstidsdömdas risk för återfall i brottslighet i samband med domstolens omvandlingsprövning.*

⁶ *Ibid*, s. 16.

1.1 Syfte

Det övergripande syftet med denna uppsats är att belysa hur bedömningen av livstidsdömdas återfallsrisk vid en omvandlingsprövning går till och vilka regleringar det finns på området. Fokus ligger på en rättsfallsstudie bestående av 15 rättsfall från Örebro tingsrätt. Denna studie syftar till att klargöra hur begreppet *medelhög återfallsrisk* tillämpas och slår i praktiken.

1.2 Frågeställningar

För att uppnå uppsatsen syfte har följande frågeställningar formulerats:

- Vilka regler och riktlinjer finns det gällande bedömningen av återfallsrisken?
- Vad har blivit avgörande för domstolens beslut i ett omvandlingsärende när risken för återfall i brottslighet bedömts som medelhög av Rättsmedicinalverket?
- Hur förhåller sig Örebro tingsrätt och Göta hovrätt till Högsta domstolens uttalanden avseende återfallsrisken i NJA 2008 s. 579?
- Bör risken för återfall få ha avgörande betydelse för utgången i ett omvandlingsärende?

1.3 Avgränsningar

Denna studie begränsar sig till att endast behandla kriteriet för återfallsrisk. De fyra andra kriterierna i 4 § OmvL kommer därför endast kort att beröras i syfte att kunna presentera en helhetsbild av domstolens omvandlingsprövning. Med anledning av att bedömningen av om den dömda har åsidosatt vad som gäller för verkställigheten och om den dömda har medverkat till att främja sin anpassning i samhället ingår som en del i domstolens återfallsriskbedömning, diskuteras även dessa kriterier i analysavsnittet.

För att bredda framställningens perspektiv och för att förtydliga motiven till omvandlingslagens införande presenteras tre andra sammanhang då den enskildes återfallsrisk också är föremål för bedömning. Med anledning av att ett vidare resonemang i analysavsnittet förefaller vara överflödigt berörs endast de återfallsriskbedömningar som görs vid häktning och vid beslut om rättspsykiatrisk vård ska förenas med särskild utskrivningsprövning i denna del.

Rättsfallsstudien berör endast de fall där Rättsmedicinalverket bedömt den dömdes risk för återfall som medelhög och begränsar sig till att i första hand granska prövningen i Örebro tingsrätt. Fokus ligger på de uttalanden som rör bedömningen av den dömdes återfallsrisk. Jag har inte närmare gått in på avgöranden från Göta hovrätt, som andra instans, med anledning av att

hovrätten i samtliga överklaganden fastställt tingsrättens beslut. I de fall Göta hovrätt gjort andra bedömningar beträffande den dömdes återfallsrisk har detta lyfts fram. Med anledning av att brottet som föranlett livstidsstraffet i de 15 refererade rättsfallen, inte är relevant för uppsatsens ämne presenteras endast en mer noggrann beskrivning av den ursprungliga gärningen i de rättsfallsreferat där en gärningsbeskrivning ingått som en del av omvandlingsärendet. I de övriga rättsfallen presenteras endast det brott som föranlett livstidsstraffet.

Omvandling av fängelse på livstid till ett tidsbestämt straff kan diskuteras utifrån flera olika perspektiv. Återfallsriskkriteriet kommer i första hand att diskuteras utifrån ett samhällsskydds- och rättssäkerhetsperspektiv. Det är även möjligt att tänka sig en intressant diskussion utifrån ett konstitutionellt perspektiv med utgångspunkt i det faktum att en domstol har möjlighet att ändra en dom som en annan domstol dömt ut, flera år efter den ursprungliga domen. Från samma utgångsläge är det även möjligt att föra ett rättsekonomiskt resonemang. Denna uppsats kommer emellertid inte att vara föremål för denna typ av diskussioner. Med anledning av uppsatsens ramar kommer någon argumentation kring livstidsstraffets vara eller icke vara inte heller att föras i arbetet.

1.4 Metod och material

Uppsatsen är uppdelad i tre huvudsakliga delar. Den första delen är deskriptiv och där presenteras gällande rätt tillsammans med olika icke lagstadgade regleringar. Denna del följs av en empirisk studie bestående av 15 omvandlingsärenden från Örebro tingsrätt och sju från Göta hovrätt. Uppsatsens sista del består av ett analysavsnitt.

I uppsatsens deskriptiva del används traditionell rättsdogmatisk metod i syfte att tolka och systematisera gällande rätt och övriga bestämmelser på området. Genom att använda mig av denna metod har jag primärt studerat lagtext, lagförarbeten, lagkommentarer och prejudicerande rättsfall från HD. Därutöver har olika artiklar avseende omvandlingsinstitutet skrivna av Helén Örnemark Hansen, docent i straffrätt vid Juridiska fakulteten i Lund, använts. Information har även hämtats från Rättsmedicinalverkets elektroniska hemsida där verkets interna riktlinjer för riskbedömningar finns publicerade.

Rättsfallsstudien består av alla omvandlingsärenden där Rättsmedicinalverket bedömt den livstidsdömdes risk för återfall som medelhög och studien sträcker sig från tidsperioden januari 2009 till september 2010. Detta för att ge en aktuell uppfattning om vad som föranleder domstolens beslut. Rättsfallen är placerade i kronologisk ordning i syfte att underlätta jämförelser mellan de refererade rättsfallen och med den sammanställning som följer av Bilaga A. Analysen av rättsfallen är kvantitativ med anledning av studiens omfång. Rättsfallsstudien har även kvalitativa inslag med anledning av att studien syftar till att frambringa en

djupare förståelse på området. Med anledning av uppsatsens begränsningar redovisas samtliga omvandlingsärenden som Örebro tingsrätt och Göta hovrätt behandlat under den aktuella tidsperioden i Bilaga A, i syfte att ge den intresserade läsaren en helhetsbild.

1.5 Teori

Då uppsatsen fokuserar på livstidsdömdas risk för återfall i allvarlig brottslighet och då begreppet *risk* är centralt för uppsatsen, har jag valt att sätta upp en ram för riskbegreppet i linje med den definition som gavs i SOU 2002:26 Frigivning från livstidsstraff. Detta då termen risk får anses vara ett abstrakt och mångdimensionellt begrepp, som i dagsläget kan sägas sakna en allmänt accepterad definition. De begränsningar som jag väljer att ge riskbegreppet är att en risk är den eventuella möjligheten att en viss icke önskvärd effekt inträffar någon gång i framtiden. Termen risk får vidare anses vara beroende av ett sammanhang och vara föränderlig över tiden. Riskbedömningar får med andra ord betraktas som en uppskattning av sannolikheten för att ett möjligt icke önskvärt händelseförlopp inträffar.⁷

1.6 Disposition

Uppsatsens deskriptiva del börjar med en kort beskrivning av de två rådande institutionerna för tidsbestämning av livstidsstraff; nåd och omvandling. Därefter följer ett kapitel som består av en presentation av de lagstadgade reglerna för återfallsriskbedömning. I uppsatsens fjärde avsnitt skildras hur riskbedömningar genomförs inom Rättsmedicinalverket och vilka metoder och riskbedömningsmodeller som verket har att tillgå. För att bredda perspektivet presenteras, i uppsatsens femte kapitel, tre andra sammanhang då återfallsriskbedömningar också genomförs. Den deskriptiva delen avslutas med en redogörelse för hur HD tolkat kriterierna för omvandling, med särskilt fokus på återfallsriskkriteriet.

Efter uppsatsens deskriptiva del följer därefter en rättsfallsstudie, med omvandlingsärendena placerade i kronologisk ordning. Studien följs av kommentarer till Bilaga A samt av en tabell över domstolens beslut i omvandlingsfrågan i förhållande till Rättsmedicinalverkets återfallsriskbedömning.

I uppsatsens avslutande del analyseras rättsfallsstudien utifrån vad som framkommit i det deskriptiva avsnittet samtidigt som mönster urskiljes och slutsatser dras. I analysens andra del diskuteras återfallsriskkriteriet främst utifrån ett samhällsskydds- och rättssäkerhetsperspektiv. Därefter följer en sammanställning av de slutsatser som presenterats tillsammans med en diskussion kring de uppställda frågeställningarna.

⁷ SOU 2002:26, s. 98.

2 Tidsbestämning av livstidsstraffet

2.1 Regeringens nådeinstitut

Det har sedan länge funnits möjlighet för livstidsdömda att söka nåd hos regeringen. Enligt 11 kap. 13 § första stycket RF får regeringen genom nåd bevilja befrielse från påföljd eller ändra påföljden till att bli mindre ingripande för den dömda. Skuldfrågan kan däremot aldrig prövas av regeringen i ett nådeärende. Nådeinstitutet är diskretionärt och ensidigt, vilket bland annat innebär att ingen kan kräva att bli benådad eller att få ta del av de skäl som legat till grund för ett nådebeslut. Det har därför inte varit möjligt att tala om någon praxis i den meningen att nåd ska beviljas om särskilda omständigheter föreligger. Detta gör det svårt att förutse vad som krävs för att bli benådad.⁸

Innan ett nådebeslut tas görs alltid en helhetsbedömning utifrån vad som framkommit om den livstidsdömda. Omständigheter såsom brottets karaktär, den tid som den dömda varit frihetsberövad, risken för återfall i brott, den dömdes skötsamhet och utveckling under anstaltsvistelsen samt frigivningsförhållanden kan få betydelse för beslutet. Nådebeslutet har emellertid visat sig ofta vara motiverat av humanitära skäl, såsom medicinska anledningar, tredjemansskäl eller av sociala orsaker. Utifrån de nådebeslut som regeringen meddelat under början av 2000-talet, avseende tidsbestämning av livstidsstraff, har strafftiden varierat mellan 18 år och 25 år.⁹

2.2 Omvandling vid domstol

Genom att lag (2006:45) om omvandling av fängelse på livstid (fortsättningsvis kallad OmvL alternativt omvandlingslagen) trädde ikraft den 1 november 2006 infördes möjligheten för livstidsdömda som avtjänat minst tio år av sitt livstidsstraff, att ansöka om att få straffet omvandlat till ett tidsbestämt straff vid Örebro tingsrätt.¹⁰ Avslås ansökan får en ny lämnas in tidigast ett år efter att beslutet vunnit laga kraft, enligt 3 § OmvL. Överklagande av Örebro tingsrätts beslut i ett omvandlingsärende görs till Göta hovrätt och därefter till Högsta domstolen. Det är endast dessa tre domstolar i landet som är behöriga att pröva en fråga om omvandling utifrån omvandlingslagens bestämmelser. Motiveringen till detta var att lagstiftaren ville uppnå en så enhetlig rättstillämpning som möjligt.¹¹

⁸ SOU 2002:26, s. 45f.

⁹ Prop. 2005/06:35, s. 15f.

¹⁰ Bergman, m.fl: *Karnov svensk lagsamling med kommentarer*, s. 2844.

¹¹ Prop. 2005/06:35 s. 27.

Omvandlingslagen påverkar emellertid inte möjligheten för livstidsdömda att ansöka om nåd hos regeringen eftersom nådeinstitutet verkar parallellt med omvandlingslagen. Det finns därför inget som hindrar att en livstidsdömd inger en ansökan om nåd samtidigt som han eller hon ansöker om omvandling av straffet vid domstol.¹²

I motiven till omvandlingslagen framgår att syftet med lagens införande framförallt var att förbättra förutsebarheten för såväl de livstidsdömda som för Kriminalvården, samt att stärka de livstidsdömdas rättssäkerhet.¹³ Genom att den livstidsdömde har möjlighet att påverka frågan om sin frigivning torde den dömde motiveras att medverka vid planering och genomförande av verkställigheten av straffet, samt att i större utsträckning delta i frigivningsförberedande åtgärder.¹⁴

När domstolen prövar en omvandlingsansökan ska den göra en helhetsbedömning och särskilt beakta fem kriterier i 4 § första stycket OmvL:

➤ **Den tid som den dömde har avtjänat**

Då det längsta tidsbestämda fängelsestraffet i Sverige är 18 år är det att betrakta som minimilängden på ett livstidsstraff, enligt 4 § tredje stycket OmvL. Vid domstolens prövning av en omvandlingsansökan gäller generellt att svårare brott ska leda till att en längre verkställighetstid måste avtjänas innan en ansökan om omvandling kan bifallas.¹⁵ Vid beaktande av strafftiden ska hänsyn tas till reglerna om villkorlig frigivning. Det betyder att då ett livstidsstraff omvandlas till exempelvis 18 år, ska den dömde som huvudregel villkorligt frigives efter att ha avtjänat två tredjedelar av strafftiden, det vill säga 12 år.¹⁶

➤ **Vad som av livstidsdomen framgår om de omständigheter som legat till grund för straffmätningen**

Vid domstolens prövning ska omständigheterna som legat till grund för straffmätningen vid livstidsdomen inte vara föremål för en omprövning.¹⁷ Det betyder att domstolen vid sin bedömning, avseende omvandlingsärendet, inte ska ta in ytterligare utredning eller bevisning som rör själva gärningen och omständigheterna kring denna. Domstolen ska således utgå från vad som framgår av livstidsdomen avseende de omständigheter som legat till grund för straffmätningen. Prövningen ska primärt grundas på de förhållanden och omständigheter som inträffat efter domen. Gärningens karaktär

¹² Prop. 2005/06:35, s. 28.

¹³ Ibid, s. 1.

¹⁴ Ibid, s. 22.

¹⁵ Bergman, m.fl: *Karnov svensk lagsamling med kommentarer*, s. 2844.

¹⁶ Örnemark Hansen: *Tatueringars betydelse – en studie av kriterierna för omvandling av livstidsstraff*, s. 545.

¹⁷ Bergman, m.fl: *Karnov svensk lagsamling med kommentarer*, s. 2844.

och svårighetsgrad samt den tid som avtjänats bör emellertid särskilt beaktas vid omvandlingsprövningen.¹⁸

➤ **Om det finns risk att den dömda återfaller i brottslighet av allvarligt slag**

Vid omvandlingsprövningen ska domstolen bedöma den dömdes risk för återfall i allvarlig brottslighet. I de fall det föreligger en konkret och beaktansvärd risk för återfall i allvarlig brottslighet bör det, enligt förarbetena, utgöra ett hinder för bifall till en omvandlingsansökan.¹⁹ Som underlag för domstolens bedömning avseende återfallsrisken inhämtas yttrande från Kriminalvården och Rättsmedicinalverket (se avsnitt 3.1).²⁰

➤ **Om den dömda har åsidosatt vad som gäller för verkställigheten**

Yttranden om den dömdes skötsamhet och utveckling under verkställighetstiden inhämtas från Kriminalvården. Huvudregeln bör enligt motiven till omvandlingslagen vara att enstaka regelbrott inte ska påverka domstolens bedömning. I de fall den dömda väsentligen brutit mot vad som gäller för verkställigheten, till exempel genom att rymma eller vara berusad, bör det i större grad kunna påverka omvandlingsfrågan.²¹

➤ **Om den dömda har medverkat till att främja sin anpassning i samhället**

I förarbetena framhålls att den dömdes insatser bör bedömas utifrån hans eller hennes personliga förmåga och att kriteriet bör ha en vid tillämpning. Då den dömda medverkat till att främja sin anpassning i samhället bör det kunna påverka tidpunkten för beslut om omvandling av livstidsdomen i positiv riktning.²²

Uppräkningen i 4 § första stycket OmvL är inte uttömmande, utan även andra omständigheter får vägas in vid domstolens bedömning. Det handlar primärt om de omständigheter som ofta beaktas vid tillämpning av nådeinstitutet, såsom sjukdom och tredjemansskäl.²³

¹⁸ Prop. 2005/06:35 s. 38.

¹⁹ Ibid, s. 39.

²⁰ Eriksson, Haggård-Grann: *Omvandling av livstidsstraff, Första verksamhetsperioden 2006-2007*, s. 4f.

²¹ Prop. 2005/06:35, s. 40.

²² Ibid, s. 41.

²³ Örnemark Hansen: *Omvandling av livstidsstraff – en fråga om villkorlig frigivning*, s. 672.

3 Bestämmelser om återfallsriskutredningen

I samband med att omvandlingslagen trädde i kraft och återfallsriskkriteriet började gälla infördes även bestämmelser med närmare föreskrifter om själva utredningen av risken för återfall i brott. Bestämmelserna hittas i förordningen (2006:1119) om omvandling av fängelse på livstid och i SOSFS (2006:16) Rättsmedicinalverkets föreskrifter och allmänna råd om riskutredning inför prövning av omvandling av fängelse på livstid.²⁴

3.1 Omvandlingslagen

Med motivet att samhällsskyddet inte skulle eftersättas satte regeringen upp kriteriet i 4 § första stycket OmvL, *om det finns risk för återfall i brottslighet av allvarligt slag*. Domstolen ska därför vid omvandlingsprövningen beakta den livstidsdömdes återfallsrisk. Det övergripande syftet med detta kriterium är att minska risken för att den dömda begår ytterligare brott vid en eventuell omvandling. Samhällsskyddet ska således inte åsidosättas för att frigivning av livstidsdömda sker.²⁵

Återfallsriskens betydelse för prövningen ska avgöras i varje enskilt fall och är avhängig på hur säkra bedömningar av återfallsrisken som kan göras. I motiven till omvandlingslagen framhålls att metoderna för genomförandet av riskbedömningar och bedömningarnas tillförlitlighet har varit omdiskuterade, men att riskbedömningsmetoderna har utvecklats på ett sådant sätt att det är möjligt att låta dem ingå som underlag vid omvandlingsprövningar.²⁶ Det framhålls även i motiven att liknande bedömningar är accepterade vid häktesförhandlingar och vid särskild utskrivningsprövning vid rättspsykiatrisk vård. Dessutom tar flera av bestämmelserna i lag (1974:203) om kriminalvård i anstalt upp risken för återfall i brott.²⁷

Domstolen ska regelmässigt vid omvandlingsprövningen inhämta utredning med utlåtande om risken för återfall i brott avseende den livstidsdömda. Utredningen som ska ligga till grund för bedömningen av återfallsrisken utförs av Rättsmedicinalverket. Även andra faktorer såsom om den livstidsdömda begått nya brott eller allvarligt misskött sig under verkställighetstiden kan ha betydelse för domstolens återfallsriskbedömning.²⁸ Med anledning av detta ska domstolen även inhämta yttrande från Kriminalvården, enligt 9 § OmvL. Det är emellertid

²⁴ Bergman, m.fl: *Karnov svensk lagsamling med kommentarer*, s. 2845.

²⁵ Prop. 2005/06:35, s. 38f.

²⁶ Ibid.

²⁷ SOU 2002:26, s. 93f.

²⁸ Prop. 2005/06:35, s. 51.

domstolen som självständigt ska göra den slutliga bedömningen om någon risk för återfall i allvarlig brottslighet föreligger. Den inhämtade utredningen ska därför endast utgöra ett underlag för rättens bedömning.²⁹ I de fall domstolen bedömer att risken för återfall i allvarlig brottslighet framstår som konkret och beaktansvärd bör det leda till att en ansökan om omvandling lämnas utan bifall.³⁰

Domstolen kan endast i undantagsfall underlåta att inhämta utlåtande om återfallsrisken avseende den livstidsdömde. Av 10 § andra stycket OmvL framgår att en riskutredning inte behöver inhämtas när det framstår som uppenbart obehövt. Som exempel på uppenbart obehövt kan nämnas, då det redan tidigare finns riskbedömningar och annan utredning av vilka det framgår att det inte föreligger någon beaktansvärd risk för återfall i brott avseende den livstidsdömde. Även då det redan tidigt står klart att omvandlingsansökan inte kan bifallas saknas det som regel skäl att inhämta en utredning om den dömdes återfallsrisk.³¹

3.2 Förordning om omvandling av fängelse på livstid

Förordning (2006:1119) om omvandling av fängelse på livstid verkar som ett komplement till omvandlingslagen. Enligt 3 § i förordningen är det Rättsmedicinalverket som ansvarar för genomförandet av utredningar om livstidsdömdas risk för återfall i brottslighet. Det är emellertid domstolen som beslutar om en riskutredning ska utföras. Vid ett beslut om att en riskutredning ska genomföras ska domstolen underrätta Rättsmedicinalverket och lämna ut de handlingar i ärendet som behövs för genomförandet av riskutredningen, enligt 3 § andra stycket i förordningen.

Utredningen som Rättsmedicinalverket genomför ska innehålla ett utlåtande med bedömning av risken för att den dömda återfaller i brottslighet och vilken typ av brottslighet som risken avser, enligt 4 § i förordningen. I de fall risk för återfall konstaterats ska Rättsmedicinalverket även lämna förslag på lämpliga åtgärder för att minska risken. Utlåtandet ska avges av en läkare, psykolog eller av någon annan som deltagit i utredningen och som, med hänsyn till utbildning och erfarenhet, är lämpad för uppgiften, vilket framgår av 4 § andra stycket i förordningen.

När Rättsmedicinalverkets utredning är slutförd och sammanställd ska den lämnas till domstolen tillsammans med övriga handlingar i ärendet. En kopia av riskutredningen lämnas också till Kriminalvården. För den omständigheten att Rättsmedicinalverkets utredning behöver kompletteras ska Socialstyrelsen bistå domstolen med detta i enlighet med 7 § i förordningen.

²⁹ Prop. 2005/06:35 s. 39.

³⁰ Ibid.

³¹ Bergman, m.fl: *Karnov svensk lagsamling med kommentarer*, s. 2845.

3.3 Rättsmedicinalverkets föreskrifter och allmänna råd

I SOSFS (2006:16) Rättsmedicinalverkets föreskrifter och allmänna råd om riskutredning inför prövning av omvandling av fängelse på livstid ges övergripande anvisningar om formen för hur riskutredningsarbetet ska genomföras och vilka kvalitetskrav som tillämpas.

Enligt 2 § SOSFS (2006:16) bör en riskutredning som huvudregel utföras av ett tvärprofessionellt utredningslag. Personerna som ingår i laget kan vara läkare, psykolog, socionom med särskild kompetens eller en person anställd som omvårdare med särskild kompetens och behörighet att utföra utredningen. Samtliga utredare ska ha genomgått utbildning i utredningsmetodik och inneha kunskaper om åtgärder avseende riskhantering för livstidsdömda, vilket framgår av 3 § SOSFS (2006:16).

Av 4 § SOSFS (2006:16) framgår att omfattningen av riskutredningen ska anpassas till ärendets karaktär och svårighetsgrad. Av samma paragraf framgår att i de fall en riskutredning genomförts tidigare bör den nya utredningen främst vara inriktad på om risken för återfall i brottslighet har förändrats sedan den tidigare utredningen. Enligt 6 § SOSFS (2006:16) ska riskbedömningen göras på en blankett efter en mall som Rättsmedicinalverket fastställt.

Rättsmedicinalverkets utredning ska innehålla ett utlåtande med bedömning av risken för att den dömda återfaller i brottslighet och vilket typ av brottslighet som avses. I de fall en risk för återfall konstateras ska det av utlåtandet framgå förslag till åtgärder för att minska risken, enligt 5 § SOSFS (2006:16). Av samma paragraf framgår att risken för återfall ska anges som *låg*, *medelhög* eller *hög* i utlåtandet. Tveksamheter inför graden av risk ska redovisas, likaså ska faktorer redovisas som bedöms öka eller minska risken för återfall i brottslighet. Vidare måste de metoder som används vid riskbedömningen vara godkända av Rättsmedicinalverket, enligt 5 § tredje stycket SOSFS (2006:16) (se avsnitt 4.2.1).

I de fall den dömda vägrat att delta i riskutredningen eller inte deltagit fullt ut bör det i verkets utlåtande anges hur och i vilken utsträckning detta kan ha påverkat bedömningen, vilket framgår av 5 § fjärde stycket SOSFS (2006:16).

4 Riskbedömning inom Rättsmedicinalverket

Förordningen (2006:1119) och SOSFS (2006:16) ger övergripande anvisningar om formen för hur riskutredningsarbetet ska genomföras och vilka kvalifikationer och kvalitetskrav som krävs för genomförandet. I Rättsmedicinalverkets riktlinjer vid riskutredning inför prövning av omvandling av fängelse på livstid³² (fortsättningsvis kallad interna riktlinjer) ges en mer konkret och detaljerad beskrivning av hur riskutredningen ska gå till och hur utlåtandet ska struktureras. I följande avsnitt presenteras hur riskbedömningar genomförs inom ramen för Rättsmedicinalverkets interna riktlinjer och vilka instrument Rättsmedicinalverket kan använda sig av för att bedöma livstidsdömdas återfallsrisk.

4.1 Ärendegången

När Örebro tingsrätt begär in ett utlåtande med riskbedömning från Rättsmedicinalverket fördelas riskutredningarna mellan verkets två utredningsavdelningar i Göteborg och Stockholm. Riskutredningar avseende livstidsdömda som vistas på anstalterna Kumla, Hall och Norrtälje utförs i regel av utredare från den rättspsykiatriska avdelningen i Stockholm, medan utredningar avseende dömda som vistas på anstalter i Syd- och Västsverige utförs av Göteborgsavdelningen.³³

När Örebro tingsrätts begäran inkommer till Rättsmedicinalverket tillsätts omgående ett utredningslag för uppgiften. Riskutredningen bör enligt de interna riktlinjerna, i likhet med föreskrifterna i SOSFS (2006:16), utföras av ett tvärprofessionellt utredningslag bestående av läkare, psykolog, socialutredare och i vissa fall även av en representant för omvårdnadspersonal. All personal som utför riskutredningar ska ha minst tre års erfarenhet i sitt yrke. Utöver detta krävs att personalen har genomgått utbildning i Rättsmedicinalverkets regi eller motsvarande utbildning i riskbedömningsmetodik.³⁴ Då utredningslaget satt sig in i ärendet, bedömer utredarna själva hur många personer som ska ingå i utredningslaget och från vilka professioner de ska vara. I regel består utredningslaget av två till fyra personer, beroende av ärendets natur. Av säkerhets- och rättssäkerhetsskäl bör det minsta antalet utredare alltid vara två. Inom laget utses sedan en

³² Rättsmedicinalverkets hemsida: <http://www.rmv.se/index.php?id=215>, [2010-10-15, kl. 10:52].

³³ Eriksson, Haggård-Grann: *Omvandling av livstidsstraff, Första verksamhetsperioden 2006-2007*, s. 5ff.

³⁴ Ibid.

utredare som ska ansvara för den slutliga utformningen av utlåtandet med riskbedömningen.³⁵

I inledningsskedet av utredningen hämtas relevanta handlingar in avseende den livstidsdömde. Det kan till exempel röra sig om personutredningar, rättspsykiatriska undersökningar, Kriminalvårdens behandlingsjournaler och tidigare gjorda riskbedömningar.³⁶

Riskutredningen omfattar flera ingående samtal med den dömde där delar eller hela utredningslaget är närvarande. Den sammanlagda samtalstiden kan variera mellan fyra till tio timmar. Förutom samtal med den livstidsdömde kan utredningslaget inhämta referenser från anhöriga, kontaktpersoner eller andra.³⁷

Rättsmedicinalverkets utlåtande består av en sammanfattande bedömning och ett ställningstagande. Utlåtandet grundar sig på ett antal delutredningar som personerna i utredningslaget författat. Delutredningarna utgår från olika perspektiv beroende på vilka professioner personerna har som ingår i utredningslaget:³⁸

➤ **Medicinsk-psykiatrisk delutredning**

Den medicinsk-psykiatriska delutredningen bör enligt de interna riktlinjerna fokusera på att beskriva risk- och skyddsfaktorer för brottslighet som har sin grund i eventuell förekomst av tidigare och aktuell psykisk ohälsa, missbruk av alkohol och/eller droger samt eventuell förekomst av somatiska sjukdomar. Även andra faktorer såsom impulsivitet bör behandlas i delutredningen.³⁹

➤ **Psykologisk delutredning**

I den psykologiska delutredningen bör psykologiska aspekter på risk- och skyddsfaktorer för återfall i brottslighet presenteras. Det kan handla om personlighetsrelaterade faktorer såsom realitetsanpassning, förmåga till socialt samspel, stresskänslighet och impuls kontroll. Psykologiska aspekter utgörs också av den dömdes förmåga att klara sysselsättning och vardagsliv, läs- och skrivförmåga och intellektuella resurser.⁴⁰

➤ **Social delutredning**

Enligt de interna riktlinjerna bör den sociala delutredningen fokusera på att beskriva de risk- och skyddsfaktorer för återfall i brottslighet som sammanhänger med den livstidsdömdes sociala förhållanden

³⁵ Rättsmedicinalverkets hemsida:

<http://www.rmv.se/index.php?id=215>, [2010-10-15, kl. 11:08].

³⁶ Eriksson, Haggård-Grann: *Omvandling av livstidsstraff, Första verksamhetsperioden 2006-2007*, s. 5.

³⁷ Ibid.

³⁸ Rättsmedicinalverkets hemsida:

<http://www.rmv.se/index.php?id=215>, [2010-10-14, kl. 12:06].

³⁹ Ibid, [2010-10-14, kl. 12:34].

⁴⁰ Ibid, [2010-10-15, kl. 12:52].

såväl före som efter livstidsdomen. Faktorer av betydelse hos den dömda kan vara missbruk, tidigare kriminalitet, sociala förhållanden och relationer. Av delutredningen bör det framgå hur personen i fråga i tidigare situationer använt sig av våld. Även den dömdes tid i anstalt bör beskrivas med särskilt avseende på skötsamhet, permissionsgång samt deltagande i programverksamhet. Enligt de interna riktlinjerna är det även lämpligt att göra en analys av gärningen som föranlett livstidsdomen.⁴¹

➤ **Delutredning ur omvårdnadsperspektiv**

Den utredning om den dömdes risk för återfall i brottslighet som utförs av omvårdnadspersonal bör beskriva risk- och skyddsfaktorer för återfall i brottslighet med fokus på bland annat socialt beteende och förmåga att klara vardagliga uppgifter.⁴²

När utredningslaget fått in allt material, såväl skriftligt som muntligt, börjar arbetet med att identifiera risk- och skyddsfaktorer för återfall i brottslighet.⁴³ Rättsmedicinalverkets utlåtande bör enligt de interna riktlinjerna skrivas kort och koncist och endast belysa relevanta faktorer för riskbedömningen. De uttalanden som görs ska vara grundade på tillräcklig kännedom och formulerade så att den dömda och domstolen kan förstå förhållandena och värdera innebörden av bedömningen.⁴⁴ Då risk för återfall i brottslighet konstateras hos den livstidsdömda ska personerna i utredningslaget ange förslag till åtgärder för att minska återfallsrisken i respektive delutredning. Varje utredare som deltar i riskbedömningsbeslutet har vidare rätt att avge avvikande mening i huvudutlåtandet.⁴⁵

En riskutredning inom Rättsmedicinalverket genomförs normalt inom tre veckor och huvudutlåtandet expedieras till domstolen och till Kriminalvården.⁴⁶

⁴¹ Rättsmedicinalverkets hemsida:
<http://www.rmv.se/index.php?id=215>, [2010-10-15, kl. 12:45].

⁴² Ibid, [2010-10-15, kl. 12:58].

⁴³ Eriksson, Haggård-Grann: *Omvandling av livstidsstraff, Första verksamhetsperioden 2006-2007*, s. 5f.

⁴⁴ Rättsmedicinalverkets hemsida:
<http://www.rmv.se/index.php?id=215>, [2010-10-15, kl. 13:30].

⁴⁵ Ibid, [2010-10-15, kl. 13:10].

⁴⁶ Ibid, [2010-10-15, kl. 13:40].

4.2 Riskbedömningsinstrument

Det har sedan länge funnits behov i samhället att utföra riskbedömningar av våldsbenägna personer. På 1960- och 1970-talet genomfördes ostrukturerade kliniska bedömningar inom rättspsykiatri. Riskbedömningarna utfördes av präster, läkare och andra, i samhällets syn, respekterade män som användes som experter. Experternas bedömningar visade sig emellertid inte vara bättre än slumpen. Under 1980-talet började istället aktuariska (se nedan) och mekaniska bedömningar att användas.⁴⁷

Idag kan riskbedömningar utföras utifrån tre principer:

- **En klinisk bedömning** görs av en kliniker och baseras på utbildning, erfarenhet och personlig kännedom om den enskilde.
- **En aktuarisk bedömning** bygger historiska data och på statistiskt fastställda riskfaktorer.
- **En strukturerad klinisk bedömning** kan ses som en kombination av klinisk och aktuarisk bedömning. Bedömningen görs med hjälp av en eller flera standardiserade checklistor.⁴⁸

Starkast stöd finns det inom forskningen för den aktuariska bedömningen, vilken innefattar en granskning av den enskildes historiska faktorer såsom svår uppväxt, tidiga beteendestörningar, tidigare brottslighet och psykopati eller andra personlighetsstörningar.⁴⁹ Rättsmedicinalverkets återfallsriskutredning avseende livstidsdömda bedrivs emellertid enligt en strukturerad klinisk metod. Utredningslaget utför således både en klinisk bedömning och använder checklistor, även kallade riskbedömningsmodeller, för att bedöma återfallsrisken hos den enskilde. Utöver riskbedömningsmodellerna har den enskilde utredaren även möjlighet att använda andra instrument utifrån behovet i det enskilda fallet.⁵⁰ De strukturerade kliniska riskbedömningarna har hävdats kunna uppnå en säkerhet om 75-80 procent.⁵¹

4.2.1 Riskbedömningsmodeller

Då forskning kring strukturerade riskbedömningsmetoder är under utveckling, förändras förutsättningarna för val av metod fortlöpande. Det är därför viktigt för Rättsmedicinalverket att följa utvecklingen på området för att få en överblick av relevanta och utprovade checklistor.⁵² Metoderna som

⁴⁷ SOU 2002:26 s. 99f.

⁴⁸ Eriksson, Haggård-Grann: *Omvandling av livstidsstraff, Första verksamhetsperioden 2006-2007*, s. 10.

⁴⁹ SOU 2002:26 s. 100.

⁵⁰ Eriksson, Haggård-Grann: *Omvandling av livstidsstraff, Första verksamhetsperioden 2006-2007*, s. 10.

⁵¹ SOU 2002:26, s. 100.

⁵² Rättsmedicinalverkets hemsida:

<http://www.rmv.se/index.php?id=215>, [2010-10-25, kl. 11:26].

används vid riskbedömning måste vara godkända av Rättsmedicinalverket. De godkända riskbedömningsmodellerna är följande:

- **PCL-R** (*Psyopathy Checklist Revised*)
Modellen har kommit att bli en av de mest betydelsefulla metoderna för att bedöma återfallsrisk. Checklisten utvecklades främst för att bedöma graden av psykopatiska personlighetsdrag, men har även kommit att användas vid riskbedömningar då det visats att det finns ett samband mellan psykopatiska personlighetsdrag och återfall i framförallt våldsbrottslighet.⁵³
- **HCR-20** (*Historical, Clinical and Risk Management*)
HCR-20 används inom flera verksamheter och områden i Sverige, bland annat inom Kriminalvårdens verksamhet, rättspsykiatri och psykiatri. Modellen fungerar som ett verktyg för kliniker som genomför bedömningar av risk för framtida våld. HCR-20 består av 20 stycken olika riskfaktorer. De tio första riskfaktorerna är så kallade historiska riskfaktorer såsom tidig debut i våldshandlingar, psykisk sjukdom och problem på arbetsmarknaden. De fem följande är dynamiska riskfaktorer såsom brist på insikt, negativ attityd och instabilitet. De fem sista är så kallade kontextuella riskfaktorer och utgörs av bland annat brist på stöd och hjälp, stresskänslig och orealistiska framtidsplaner.⁵⁴ Modellen har idag blivit den mest väletablerade riskbedömningschecklisten tillsammans med psykopatitchecklisten PCL-R.⁵⁵
- **SVR-20** (*Sexual Violence Risk-20*)
Modellen är en checklista för bedömning av den enskildes risk för återfall i sexualbrott.⁵⁶
- **SARA** (*Spousal Assault Risk Assessment guide*)
Modellen är baserad på forskning om partnervåld och avsikten med checklisten är att identifiera riskfaktorer som är specifika för denna typ av brottslighet hos personer som redan gjort sig skyldiga till våld eller hot mot en person som de har eller har haft en sexuell relation till.⁵⁷
- **LSI-R** (*Level of Service Inventory Revised*)
LSI-R används för att bestämma stödinsatser för att förhindra framtida kriminalitet. Checklisten består av en sammanställning av riskfaktorer för kriminalitet som grundas på forskning och erfarenhet om kriminella. Utifrån modellen är det möjligt att bland annat

⁵³ Eriksson, Haggård-Grann: *Omvandling av livstidsstraff, Första verksamhetsperioden 2006-2007*, s. 10.

⁵⁴ SOU 2002:26 s. 214.

⁵⁵ Eriksson, Haggård-Grann: *Omvandling av livstidsstraff, Första verksamhetsperioden 2006-2007*, s. 10.

⁵⁶ *Ibid*, s. 11.

⁵⁷ *Ibid*.

sammanställa information om riskfaktorer och bestämma övervakningsbehov för den enskilde.⁵⁸

- **VRAG** (*Violence Risk Appraisal Guide*)
Modellen är ett aktuariskt riskbedömningsinstrument som mäter risken för framtida vålds- och sexualbrott. Checklistan består av tolv riskfaktorer, däribland civilstatus, alkoholmissbruk, problem i grundskolan och om den enskilde tidigare fått villkorlig frigivning förklarad förverkad. Faktorerna är viktade, vilket innebär att de får olika värden beroende på deras inverkan på den totala risknivån. De olika värdena summeras och anger en sannolikhetsuppskattning för den enskildes återfallsrisk i brott.⁵⁹ VRAG används som ett komplement till HCR-20.⁶⁰

- **STATIC-99**
STATIC-99 är, i likhet med VRAG, ett aktuariskt riskbedömningsinstrument. Modellen används för att bedöma återfallsrisken i sexualbrottslighet och våldsbrottslighet hos manliga förövare som tidigare har begått sexualbrott. Modellen tjänar som ett komplement till SVR-20.⁶¹

Samtliga checklistor är strukturerade kliniska modeller, med undantag för VRAG och STATIC-99 som är aktuariska riskbedömningsinstrument.

Utfallet från respektive checklista värderas i en poängskala där den högsta möjliga poängen är 40. Det saknas bestämda kriterier för när ett poängtal ska bedömas som högt respektive lågt. Generellt anses det emellertid finnas en ökad risk för återfall i brottslighet för personer som ligger över 20 poäng. Då poängen uppgår till över 20 för en enskild som bedömts utifrån riskbedömningsmodellen PCL-R, anses det kunna finnas psykopatiska drag hos personen. Vid en poängnivå över 30 kan återfallsrisken och de psykopatiska dragen vara påtagliga hos personen som bedömts utifrån PCL-R.⁶²

4.2.2 Andra instrument

Utöver Rättsmedicinalverkets godkända checklistor för riskbedömning kan ibland även andra instrument användas. Valet av instrument för

⁵⁸ Eriksson, Haggård-Grann: *Omvandling av livstidsstraff, Första verksamhetsperioden 2006-2007*, s. 11.

⁵⁹ SOU 2002:26, s. 209.

⁶⁰ Rättsmedicinalverkets hemsida:

<http://www.rmv.se/index.php?id=215>, [2010-10-25, kl. 12:57].

⁶¹ Eriksson, Haggård-Grann: *Omvandling av livstidsstraff, Första verksamhetsperioden 2006-2007*, s. 11 och

Rättsmedicinalverkets hemsida:

<http://www.rmv.se/index.php?id=215>, [2010-10-25, kl. 13:06].

⁶² Eriksson, Haggård-Grann: *Omvandling av livstidsstraff, Första verksamhetsperioden 2006-2007*, s. 14.

bedömningen görs av den enskilde utredaren utifrån behovet i det enskilda fallet. Det kan röra sig om bedömning av allmänintellektuell nivå, bedömning av personlighet och utredning av eventuell demensutveckling. Det ska emellertid ha varit ovanligt att andra instrument än de som godkänts av Rättsmedicinalverket har använts sedan Rättsmedicinalverket började genomföra riskbedömningar avseende livstidsdömda i samband med ett omvandlingsärende.⁶³

⁶³ Eriksson, Haggård-Grann: *Omvandling av livstidsstraff, Första verksamhetsperioden 2006-2007*, s. 14.

5 Andra sammanhang då återfallsrisken bedöms

Risken för återfall i brottslighet bedöms i ett flertal andra sammanhang än vid omvandlingsprövning av livstidsstraff. I motiven till omvandlingslagen motiverades införandet av återfallsriskkriteriet bland annat med att riskbedömningar utförs och är accepterade i andra sammanhang.⁶⁴ Bland annat kan en persons återfallsrisk vara föremål för bedömning i samband med att domstolens ska fatta beslut gällande häktning, enligt 24 kap. 1 § RB. Likaså ska domstolen ta hänsyn till risken för återfall i brott vid tillämpning av 31 kap. 3 § BrB. Enligt 31 kap. 3 § BrB har domstolen att ta hänsyn till den enskildes återfallsrisk vid beslutet om rättspsykiatrisk vård ska förenas med särskild utskrivningsprövning. Riskbedömningar genomförs även innan olika beslut fattas avseende personer intagna på anstalt enligt lag (1974:203) om kriminalvård i anstalt.

5.1 Recidivfara som häktningsgrund

Enligt 24 kap. 1 § RB får den som på sannolika skäl är misstänkt för ett brott för vilket det är föreskrivet fängelse ett år eller däröver häktas, om det med hänsyn till brottets beskaffenhet, den misstänktes förhållanden eller någon annan omständighet, finns risk för att han eller hon fortsätter sin brottsliga verksamhet. Enligt vissa angivna förutsättningar i 24 kap. 3 § RB får även den som endast är skäligen misstänkt för brott häktas.

Att det finns risk för att den misstänkte fortsätter sin brottsliga verksamhet utgör den så kallade recidivgrunden, vilken är en av de tre särskilda häktningsgrunderna. För att häkta på recidivgrund krävs att det föreligger en inte alltför avlägsen risk att den misstänkte, om han eller hon försätts på fri fot, begår nya brott innan personen har hunnit lagföras för det första brottet. Det måste således röra sig om en återfallsrisk inom en relativt kort tidsrymd. Särskilt bör risken för återfall i brott beaktas för gärningar som riktar sig mot eller medför fara för annans liv, hälsa eller egendom, eller i övrigt kränker någon annans personliga integritet. Det kan till exempel röra sig om misshandel, olaga hot och bostadsinbrott.⁶⁵ Skälen för häktning på recidivgrund bör bli starkare ju mer den befarade brottsligheten kan antas kränka den enskildes personliga sfär.⁶⁶ Återfallsrisken får vidare inte avse vilket brott som helst, utan det bör i allmänhet vara fråga om risk för brott som i sig utgör grund för häktning och är besläktat med eller har samband med det häktningsgrundade brottet.⁶⁷

⁶⁴ Prop. 2005/06:35, s. 39.

⁶⁵ Fitger: *Rättegångsbalken*, s. 24:11ff.

⁶⁶ Prop. 1986/87:112, s. 103.

⁶⁷ Fitger: *Rättegångsbalken*, s. 24:12.

I 24 kap. 1 § tredje stycket RB är proportionalitetsprincipen lagstadgad. Tillämpning av proportionalitetsprincipen aktualiseras i första hand vid prövningen av häkningsfrågan. Principen innebär att skälen för frihetsberövandet ska ställas i relation till de olägenheter frihetsberövandet innebär för den misstänkte. Proportionalitetsregeln ger därmed uttryck för att minsta möjliga tvång och ingripande åtgärder ska användas för att nå det avsedda syftet.⁶⁸ Då domstolen har att fatta beslut i en häkningsfråga på recidivgrund, ska risken för att häkningsbeslutet kommer att leda till ett för långt frihetsberövande vägas mot risken för fortsatt brottslighet.⁶⁹ Vidare framkommer det i kommentaren till RB att då den misstänkte häktas på recidivgrund har häktningen inte karaktären av ett egentligt straffprocessuellt tvångsmedel, utan avser främst att bereda skydd åt den som hotas av brottsliga handlingar från den misstänktes sida.⁷⁰

5.2 Rättspsykiatrisk vård med särskild utskrivningsprövning

Ett annat sammanhang där risken för återfall i brottslighet beaktas är vid särskild utskrivningsprövning i samband med rättspsykiatrisk vård. Av 31 kap. 3 § BrB framgår att rätten får överlämna den som lider av en allvarlig psykisk störning och som har begått ett brott, för vilket påföljden inte kan stanna vid böter, till rättspsykiatrisk vård. Förutsättningen är att det är påkallat att personen är intagen på en sjukvårdsinrättning för psykisk vård som är förenad med frihetsberövande och annat tvång. Då brottet har begåtts under påverkan av allvarlig psykisk störning, får rätten även besluta om särskild utskrivningsprövning enligt lag (1991:1129) om rättspsykiatrisk vård (fortsättningsvis kallad LRV) om det finns risk för återfall i allvarlig brottslighet, vilket framgår av 31 kap. 3 § andra stycket BrB. Rätten får besluta om särskild utskrivningsprövning då det finns kausalsamband mellan brottet och den psykiska störningen. Brottet ska således ha begåtts under påverkan av allvarlig psykisk störning och till följd av den psykiska störningen bedöms det finnas en risk att gärningsmannen återfaller i allvarlig brottslighet.⁷¹

Den särskilda utskrivningsprövningen regleras i LRV. Då rätten beslutar om ett sådant förfarande gäller strängare kriterier för den rättspsykiatriska vårdens upphörande, än vid rättspsykiatrisk vård utan utskrivningsprövning. Enligt 16 § LRV är det föreskrivet att vården ska upphöra när det inte längre finns risk att patienten återfaller i brottslighet av allvarligt slag och då det inte heller med hänsyn till patientens psykiska tillstånd är påkallat att han eller hon är intagen för rättspsykiatrisk vård som är förenad med frihetsberövande och annat tvång.⁷² Frågan om utskrivning prövas av

⁶⁸ Fitger: *Rättegångsbalken*, s. 24:15.

⁶⁹ *Ibid.*, s. 24:14.

⁷⁰ Fitger: *Rättegångsbalken*, s. 24:11.

⁷¹ Berg, m.fl.: *Brottsbalken. En kommentar. (Kap. 25-38). Om påföljderna*, s. 31:74.

⁷² *Ibid.*

förvaltningsrätt efter anmälan av chefsöverläkare eller efter ansökan av patienten själv. Chefsöverläkaren måste, enligt 16 a § andra stycket LRV, göra första anmälan inom fyra månader från det att domen börjat verkställas och därefter sker en kontinuerlig prövning var sjätte månad. Vid förvaltningsrättens prövning ska rätten särskilt beakta arten av den brottslighet som föranlett beslutet om särskild utskrivningsprövning, risken för återfall i brottslighet och verkan av den vård och behandling som patienten genomgått.⁷³

De särskilda utskrivningsbestämmelserna kom till för att det beträffande patienter där skyddsintresset gör sig särskilt gällande, ansågs finnas behov av att skapa garantier för att prövningen av frågor om utskrivning och vistelse utanför anstalt grundas på ett så mångsidigt beslutsunderlag som möjligt. Därtill ansågs det även angeläget att prövningen görs av en särskild kvalificerad instans och att det sker en enhetlig tillämpning.⁷⁴ I förarbetena till LRV framhålls behovet av att samhällsskyddet beaktas vid varje utskrivningsprövning, varför en riskbedömning bör ingå i prövningen. Vidare påpekas att riskbedömningar är vanskliga att göra och att det således är av stor vikt att riskbedömningen prövas efter noggrant utvalda kriterier.⁷⁵

För beslut om särskild utskrivningsprövning krävs en rättspsykiatrisk undersökning eller utlåtande från chefsöverläkare avseende den enskilde.⁷⁶ Riskbedömningen bör innefatta ett ställningstagande till om ny brottslighet kan befaras till följd av den psykiska störningen som den enskilde led av vid gärningstillfället. Då den psykiska störningen är utan betydelse för återfallsrisken bör särskild utskrivningsprövning inte kunna bli aktuell.⁷⁷

Enligt 31 kap. 3 § andra stycket BrB ska det vara fråga om risk för återfall i allvarlig brottslighet för att reglerna om särskild utskrivningsprövning ska bli tillämpliga. För beslut om särskild utskrivningsprövning krävs inte att det aktuella brottet är allvarligt, men däremot ska den brottslighet som återfallsrisken avser vara av allvarligt slag.⁷⁸ De brott som bör kunna föranleda beslut om särskild utskrivningsprövning är i första hand då riskbedömningen avser brott som riktar sig mot eller innebär fara för annans liv, hälsa eller personliga säkerhet, exempelvis misshandel. Särskild utskrivningsprövning bör således inte vara aktuell vid risk för återfall i brott som till exempel ofredande. Då riskbedömningen avser grova egendomsbrott, såsom grov stöld eller grov skadegörelse, kan däremot särskild utskrivningsprövning komma ifråga. Även brott som inte direkt kan sägas drabba någon enskild, såsom spioneri och narkotikabrott, ska också kunna utgöra grund för särskild utskrivningsprövning.⁷⁹

⁷³ Prop. 1990/91:58, s. 201.

⁷⁴ Ibid, s. 465f.

⁷⁵ Ibid, s. 464ff.

⁷⁶ Berg, m.fl: *Brottsbalken. En kommentar. (Kap. 25-38). Om påföljderna*, s. 31:74.

⁷⁷ Prop. 1990/91:58, s. 466.

⁷⁸ Berg, m.fl: *Brottsbalken. En kommentar. (Kap. 25-38). Om påföljderna*, s. 31:74.

⁷⁹ Ibid, s. 31:75.

5.3 Kriminalvård i anstalt

I lag (1974:203) om kriminalvård i anstalt (fortsättningsvis kallad KvaL) finns ett flertal bestämmelser som tar upp risken för återfall i brottslighet.

Den dömdes risk för återfall i brottslighet beaktas framförallt vid fördelning av de intagna mellan öppna respektive slutna anstalter. Då en risk anses föreligga för att den intagne ska fortsätta sin brottsliga verksamhet placeras han eller hon företrädesvis i en sluten anstalt, enligt 1 kap. 7 § andra stycket KvaL. Valet av anstalt bygger på en samlad bedömning av säkerhetsfaktorer, bakgrundfaktorer och av den dömdes individuella behov.⁸⁰

Vägledning för Kriminalvårdens riskbedömningar finns i KVFS (2006:16) Kriminalvårdens föreskrifter och allmänna råd om placering av dömda i kriminalvårdsanstalt, (fortsättningsvis kallad KVFS). Enligt 2 § KVFS ska Kriminalvården vid bedömning av om det finns risk för att den dömda fortsätter sin brottsliga verksamhet särskilt beaktas:

- om den dömda vid brottsligheten har visat särskild likgiltighet för andra människors liv och hälsa,
- om den dömda deltar i nätverk som bidrar till allvarliga ordningsstörningar eller brottslig verksamhet,
- om den dömda lider av en personlighetsstörning som har orsakssamband med brottsligheten,
- om brottsligheten riktats mot rikets säkerhet,
- om motivet till brottsligheten har varit att kränka någon på grund av ras, hudfärg, nationella eller etniska ursprung eller sexuella läggning,
- om den dömda har ägnat sig åt brottsligheten för att möjliggöra ett missbruk,
- om den dömda har meddelats besöksförbud, och
- om det är fråga om brottslighet som styrs från utlandet eller har förgreningar utomlands.

Vidare bör omfattningen av brottsligheten, omständigheterna i samband med brottsligheten, drivkraften bakom och syftet med brottsligheten klargöras vid riskbedömningen, enligt 2 § KVFS. Likaså bör den intagnes tidigare brottslighet beaktas såsom antalet lagföringar och tidigare samhällsingripande. Även den intagnes ålder då han eller hon gjorde sin kriminella debut bör beaktas samt dennes inställning till kriminalitet vid tillfället för Kriminalvårdens riskbedömning.

En bedömning av den dömdes återfallsrisk i brott görs även innan fritidsaktiviteter förläggs utanför anstalten. Enligt 2 kap. 14 § KvaL ska den dömda ges tillfälle till lämplig fritidssysselsättning. Om det lämpligen kan ske bör den intagne ges möjlighet att vistas utanför anstalten för att på fritiden delta i föreningsverksamhet eller liknande verksamhet som är ägnad

⁸⁰ Bergman, m.fl: *Karnov svensk lagsamling med kommentarer*, s. 2812.

att underlätta anpassningen i samhället. Sådan vistelse utanför anstalten får emellertid endast medges om det inte befaras att den dömda kommer att återfalla i brottslighet, enligt 2 kap. 14 § tredje stycket KvaL.⁸¹

Även innan en intagen beviljas normalpermission, enligt 2 kap. 32 § KvaL, gör Kriminalvården en bedömning av huruvida det finns en påtaglig fara att den dömda fortsätter sin brottsliga verksamhet. På motsvarande sätt får utökad frigång inte beviljas om det finns en beaktansvärd risk för att den dömda kommer att begå brott, vilket framgår av 3 kap. 58 § KvaL.

⁸¹ SOU 2002:26, s. 95.

6 Högsta domstolen om kriterierna för omvandling

Den 21 maj 2008 fattade HD beslut i tre skilda ärenden⁸² avseende omvandling av fängelse på livstid. Hovrätten hade tidigare, i likhet med tingsrätten, lämnat två omvandlingsansökningar utan bifall. HD ändrade här hovrättens beslut och tidsbestämde straffen till fängelse i 21 år⁸³ respektive 24 år⁸⁴. I det sista målet fastslog HD hovrättens beslut om fängelse i 21 år⁸⁵. Tingsrätten hade tidigare lämnat denna omvandlingsansökan utan bifall. Beträffande de tre målen i NJA 2008 s. 579 lämnades flera viktiga besked kring tillämpningen av omvandlingslagen, framförallt gällande de fem bedömningskriterierna i lagens fjärde paragraf. I detta avsnitt presenteras vad som framkommer i NJA 2008 s. 579 beträffande kriterierna för omvandling, med särskilt fokus på återfallsriskkriteriet.

6.1 Risken för återfall

Enligt HD intar återfallsrisken en särställning i förhållande till de andra kriterierna för omvandling i 4 § OmvL. För i de fall det föreligger en konkret och beaktansvärd risk för återfall i allvarlig brottslighet, så utgör det ett absolut hinder mot bifall till en ansökan om omvandling.⁸⁶ Vilken sorts brottslighet som är att bedöma som så allvarlig att återfallsrisken kan utgöra hinder för bifall i ett omvandlingsärende berörs inte närmare i motiven till omvandlingslagen. Enligt HD borde vägledning kunna hämtas från reglerna angående rättspsykiatrisk vård i förening med särskild utskrivningsprövning, där risken för återfall i allvarlig brottslighet också är föremål för bedömning (se avsnitt 5.2). Det finns därför anledning att utgå från att det som är att betrakta som allvarlig brottslighet i ett sådant sammanhang, även kan betraktas som allvarlig brottslighet i ett omvandlingsärende.⁸⁷

Ytterligare en förutsättning för att återfallsrisken ska få utgöra ett hinder mot bifall till en omvandlingsansökan är att risken för återfall framstår som konkret och beaktansvärd. Vad som ska betraktas som en konkret och beaktansvärd risk har inte heller berörts närmare i motiven till omvandlingslagen, annat än att det torde vara frågan om en risknivå som är lägre än påtaglig.⁸⁸ Enligt HD kan det emellertid antas att avsikten med

⁸² NJA 2008 s. 579, mål nr: Ö 2993-07, Ö 3016-07 och Ö 2182-07.

⁸³ NJA 2008 s. 579, mål nr Ö 3016-07.

⁸⁴ NJA 2008 s. 579, mål nr Ö 2182-07.

⁸⁵ NJA 2008 s. 579, mål nr Ö 2993-07.

⁸⁶ NJA 2008 s. 579, mål nr Ö 2182-07, s. 12.

⁸⁷ Örnemark Hansen: *Tatueringars betydelse – en studie av kriterierna för omvandling av livstidsstraff*, s. 547.

⁸⁸ *Ibid.*

begreppet konkret och beaktansvärd risk varit att riskbedömningen måste grundas på några konkreta omständigheter som är direkt hänförliga till den dömden. Då det inte allmänt sett kan uteslutas att den dömden skulle kunna återfalla i brottslighet kan det således inte innebära att en konkret och beaktansvärd risk för återfall i allvarlig brottslighet föreligger.⁸⁹ Återfallsrisken är emellertid en föränderlig faktor och det är inte uteslutet att risken bedöms vara konkret och beaktansvärd vid en första prövning, men inte vid en senare. Detta kan tala för att ett beslut om omvandling inte bör tas alltför lång tid innan en villkorlig frigivning kan bli aktuell. Då återfallsrisken skulle bedömas som låg torde emellertid, förutsatt att inga andra särskilda omständigheter föreligger som gör att risknivån kan komma att förändras, intresset av en förnyad riskbedömning inte anses utgöra något hinder mot att fatta ett omvandlingsbeslut. Detta anses gälla även då tiden till en villkorlig frigivning skulle vara förhållandevis lång.⁹⁰

För den omständigheten att underlaget för en riskbedömning inte skulle vara tillräckligt eller alltför svårbedömbart för att tillåta någon säker bedömning av återfallsrisken kan det inte utgöra någon grund för att lämna en ansökan om omvandling utan bifall. Sådana omständigheter borde emellertid kunna läggas till grund för att inte fatta något beslut om omvandling, då tiden till dess att villkorlig frigivning skulle kunna bli aktuell är väsentligen längre än vad som krävs för att underlätta den dömdes övergång till ett liv i frihet.⁹¹

Vid HD:s prövning avseende de tre aktuella omvandlingsärendena i NJA 2008 s. 579 framkom att risken för återfall i brottslighet inte ansågs utgöra något hinder mot bifall. Rättsmedicinalverket hade tidigare bedömt återfallsrisken som *låg* i samtliga fall.

6.2 De övriga kriterierna för omvandling

Utöver risken för återfall i allvarlig brottslighet prövades även de andra kriterierna i 4 § OmvL, varpå följande besked lämnades:

➤ **Avtjänad tid**

Tiden för när en ansökan om omvandlingsansökan får göras är avsedd att korrespondera med bestämmelsen i 4 § sista stycket sista meningen OmvL. Enligt 4 § sista stycket sista meningen OmvL får ett omvandlat fängelsestraff inte få understiga 18 år. I de fall ett livstidsstraff omvandlas till fängelse i 18 år ska den dömden som huvudregel frigges efter tolv år. Om omvandlingsansökan i ett sådant fall ingetts i anslutning till att tio år avtjänats kommer det i allmänhet finnas god tid för frihetsförberedelser innan den villkorliga frigivningen blir aktuell.⁹² HD påpekar att vägledning

⁸⁹ NJA 2008 s. 579, mål nr Ö 2993-07, s. 12.

⁹⁰ NJA 2008 s. 579, mål nr Ö 2182-07, s. 7f.

⁹¹ Ibid, s. 12f.

⁹² NJA 2008 s. 579, mål nr Ö 2993-07, s. 6.

saknas för hur domstolen bör agera då den dömden ansökt om omvandling efter att ha avtjänat tio år men domstolen finner att längden av ett tidsbestämt fängelsestraff, med hänsyn till de omständigheter som legat till grund för straffmätningen, borde bestämmas till exempelvis 21 år. Om ett fängelsestraff bestäms på detta sätt kommer det ta fyra år innan en villkorlig frigivning kan bli aktuell. Detta får enligt HD inte anses utgöra skäl mot att tidsbestämma straffet då man endast ser till omständigheterna som legat till grund för straffmätningen. Vad som kan utgöra skäl mot att tidsbestämma livstidsstraffet är enligt HD endast sådana över tiden föränderliga faktorer, och då i första hand återfallsrisken.⁹³

- **De omständigheter som legat till grund för straffmätningen**
Då en omvandling till fängelse i 18 år inte kan anses möjlig på grund av brottets karaktär och svårighetsgrad borde i allmänhet en strafftid om 21 år vara tillräcklig, enligt HD. Under särskilt försvårande omständigheter borde det emellertid vara möjligt att bestämma fängelsestraffets längd till 24 år.⁹⁴
- **Om den dömden har åsidosatt vad som gäller för verkställigheten**
HD framhåller att den dömdes uppförande under verkställigheten uppenbarligen är en faktor som kan vara av betydelse för bedömningen av återfallsrisken. En ansökan om omvandling kan således inte bifallas om den dömden gjort sig skyldig till allvarlig misskötsamhet en förhållandevis kort tid före prövningen.⁹⁵
- **Om den dömden har medverkat till att främja sin anpassning i samhället**
Även den dömdes medverkan till att främja sin anpassning i samhället är en faktor som har betydelse för bedömningen av återfallsrisken. Kriteriet bör till viss del beaktas vid sidan av brottets karaktär och svårighetsgrad. Kriteriet bör dessutom ges en vid tillämpning och bedömas utifrån den enskildes personliga förmåga.⁹⁶

Enligt HD kan andra omständigheter än de som finns angivna i 4 § OmvL, endast i undantagsfall bli aktuella att beakta vid en omvandlingsprövning. HD hänvisar till motiven där det framförs att sjukdom och tredjemansskäl inte bör kunna ges någon självständig betydelse vid domstolsprövningen. Samtidigt framhåller HD att de omständigheter som normalt anförs i nådeärenden får antas kunna beaktas vid en omvandlingsprövning i den mån de skulle kunna anses ägnade att mer påtagligt påverka längden av det tidsbestämda straffet. Det kan exempelvis handla om sjukdom,

⁹³ Örnemark Hansen: *Omvandling av livstidsstraff – en fråga om villkorlig frigivning*, s. 671f.

⁹⁴ NJA 2008 s. 579, mål nr Ö 2993-07, s. 10.

⁹⁵ Örnemark Hansen: *Tatueringars betydelse – en studie av kriterierna för omvandling av livstidsstraff*, s. 548.

⁹⁶ NJA 2008 s. 579, mål nr Ö 2993-07, s. 14.

tredjemansskäl eller om något förhållande som rör den dömdes personliga situation.⁹⁷

⁹⁷ Örnemark Hansen: *Tatueringars betydelse – en studie av kriterierna för omvandling av livstidsstraff*, s. 549.

7 Rättsfallsstudie

Här presenteras en rättsfallsstudie av alla omvandlingsärenden där Rättsmedicinalverket bedömt risken för återfall i brottslighet som *medelhög*, under tidsperioden från den 1 januari 2009 till och med den 7 september 2010. Studien fokuserar på bedömningen av återfallsrisken och omfattar 15 ansökningar till Örebro tingsrätt om omvandling av fängelse på livstid. Rättsfallen är placerade i kronologisk ordning. En sammanställning av samtliga omvandlingsärenden oberoende av Rättsmedicinalverkets gradering av återfallsrisken från tidsperioden, hittas i Bilaga A. I avsnitt 7.2 presenteras en tabell över domstolens beslut i förhållande till Rättsmedicinalverkets återfallsriskbedömning under den aktuella tidsperioden.

Av de totalt 15 omvandlingsärenden där Rättsmedicinalverket bedömt risken för återfall i brottslighet som *medelhög*, har fem fått bifall på sin ansökan om omvandling. De livstidsdömda har vid tiden för ansökan i genomsnitt avtjänat 14 år och 2,5 månader av sitt livstidsstraff. Av de fem omvandlingsärenden som vunnit bifall har livstidsstraffet omvandlats till en strafftid som varierat mellan fängelse i 19 år och 46 år och 6 månader, med en genomsnittlig strafftid på 32 år och 6 månader. I sju av de refererade rättsfallen har Örebro tingsrätts beslut överklagats till Göta hovrätt. Hovrätten har i samtliga överklaganden fastställt tingsrättens beslut.

7.1 Rättsfallsreferat med fokus på återfallsrisken

7.1.1 Mål nr B 2789-08 Utan bifall

Livstidsdomen

TZ dömdes av Svea hovrätt den 6 september 1995 för att ha skjutit ihjäl fyra personer och försökt döda ytterligare fem personer. Samtliga personer uppehöll sig i en kön till en nattklubb. Såväl tingsrätten som hovrätten fann TZ skyldig till gärningen och bestämde påföljden till livstids fängelse.

Kriminalvårdens yttrande

Enligt Kriminalvården har TZ tonat ner sina tidigare kriminella kontakter, men på grund av TZ:s kriminella bakgrund bedöms risken för återfall i nya våldsbrott på lång sikt som förhöjd. TZ anses av Kriminalvården ha en förmåga att manipulera människor och orsaka splittring i personalgruppen genom att spela ut personalen på anstalten mot varandra. Av Kriminalvårdens yttrande framkommer vidare att TZ under verkställighetstiden genomgått brotts- och missbruksrelaterad programverksamhet och studerat. Under verkställighetstiden har TZ gjort sig skyldig till misskötsamhet vid flera tillfällen. Han har bland annat

lämnat positiva urinprover, vägrat lämna urinprov och gjort sig skyldig till hot och våld mot andra intagna.

Rättsmedicinalverkets yttrande

Av Rättsmedicinalverkets yttrande framkommer att TZ tidigt ska ha uppvisat beteendestörningar, vilket yttrat sig i svårigheter att hantera impulser och aggressivitet. År 1995 diagnostiserades en personlighetsstörning hos TZ. Rättsmedicinalverkets bedömning i yttrandet är att TZ saknar insikt om vissa av sina psykopatiska drag, vilket utgör en riskfaktor. Ytterligare en riskfaktor som verket framhåller är att TZ blivit dömd för nya brott under verkställighetstiden. Att TZ inte påbörjat permissionsgång ännu är, enligt Rättsmedicinalverket, i det närmaste att anses som en avgörande faktor för verkets bedömning.

Som skyddsfaktorer mot återfall i brottslighet har Rättsmedicinalverket anfört att TZ har ett förhållandevis stabilt socialt nätverk i form av hustru, barn och flera närstående. TZ har vidare tagit på sig skulden för de brott han är dömd för. TZ hade vid tiden för Rättsmedicinalverkets bedömning uppnått en ålder om 39 år. Verket framhåller att kriminell aktivitet generellt anses minska för personer som uppnått denna ålder.

Endast mot bakgrunden av TZ:s personlighetsprofil och hans historiska faktorer hade TZ:s risk för återfall i brott bedömts som hög av Rättsmedicinalverket. Den nuvarande situationen och den gynnsamma utvecklingen som TZ har genomgått är emellertid i linje med vad som föranleder en bedömning av risken som låg. Sammantaget är det således, enligt Rättsmedicinalverkets yttrande, möjligt att tala om en medelhög risk för återfall i allvarlig brottslighet. Som förslag på åtgärder för att minska risken för återfall i brottslighet föreslår verket bland annat att TZ påbörjar permissioner, fortsätter sina studier och genomgår programverksamhet inriktade på återfallsprevention.

Tingsrättens bedömning

Tingsrätten framhåller i sin bedömning att även annan misskötsamhet bör vägas in i bedömningen av återfallsrisken än den misskötsamhet som TZ blivit dömd för under verkställighetstiden. TZ har under verkställighetstiden bland annat beväpnat sig med bordsknivar 2004 och utövat våld mot en medintagen 2006. Även den omständigheten att TZ blivit dömd vid fem tillfällen innan den ursprungliga livstidsdomen, utgör en riskfaktor för återfall i brottslighet av allvarligt slag. Av tingsrättens bedömning framkommer att TZ:s kriminella livsstil omfattat en mycket lång tid av hans vuxna liv. Mot bakgrund av detta och TZ:s personlighetsdrag fann tingsrätten att risken för återfall i brottslighet av allvarligt slag var såväl konkret som beaktansvärd och lämnade hans ansökan utan bifall.

7.1.2 Mål nr B 1913-08

Bifall 19 år

Livstidsdomen

Den 18 februari 1998 dömdes HF för mord till fängelse på livstid av Göta hovrätt, som fastställde Eksjö tingsrätts dom. Gärningen bestod i att HF sköt sitt offer med två skott, varpå offret avled.

Kriminalvårdens yttrande

Av Kriminalvårdens yttrande framkom att HF rapporterats för misskötsamhet vid åtta tillfällen under verkställighetstiden. Misskötsamheten har bland annat gällt innehav av kniv. HF har genomfört ett större antal permissioner utan anmärkning, samt uteslutande lämnat negativa urinprov. HF har vidare genomgått en samtalsserie, deltagit i missbruksförebyggande vård och genomfört studier.

Rättsmedicinalverkets yttrande

HF:s tidigare alkoholmissbruk har en framträdande plats i Rättsmedicinalverkets sammanvägda bedömning. Utöver detta framkommer i verkets yttrande andra riskfaktorer för återfall i brottslighet såsom HF:s tidiga missanpassning, kriminella belastning och antisociala värderingar. Även HF:s förringande av potentiella riskområden anses i yttrandet utgöra en riskfaktor. De skyddsfaktorer som framkommit är bland annat HF:s ålder, 53 år, och hans goda begåvningsnivå.

Tingsrättens bedömning

Tingsrätten anser i sin bedömning att HF medverkat till att främja sin anpassning i samhället. Den misskötsamhet som kan läggas honom till last är enligt tingsrättens varken så allvarlig eller av sådan omfattning att hans begäran om omvandling, endast på denna grund, ska lämnas utan bifall. I bedömningen framkommer att HF:s långvariga och relativt allvarliga alkoholmissbruk utgör den största riskfaktorn för återfall i brott. Dessutom har HF uppvisat ett antisocialt beteende som i sig utgör en riskfaktor. Tingsrätten anser emellertid att HF arbetat med sina alkoholproblem på ett seriöst sätt under verkställighetstiden. Vidare framkommer att HF före livstidsdomen inte tidigare gjort sig skyldig till någon allvarligare brottslighet.

Mot bakgrund av det som framkommit kunde tingsrätten i sin bedömning inte utesluta en viss risk för återfall i brottslighet av allvarligt slag. Någon konkret och beaktansvärd risk för återfall i allvarlig brottslighet kunde emellertid inte anses föreligga, varför HF:s ansökan om omvandling bifölls. HF hade vid tiden för tingsrättens bedömning avtjänat 11 år och 3 månader. Med beaktande av reglerna för villkorlig frigivning och med hänsyn till brottets straffvärde samt HF:s behov av utslussning omvandlade tingsrätten livstidsdomen till fängelse i 19 år.

7.1.3 Mål nr B 2788-08

Bifall 30 år

Livstidsdomen

Genom dom den 4 december 1992 dömde Svea hovrätt KV för mord till fängelse på livstid.

Kriminalvårdens yttrande

Kriminalvården anser i sitt yttrande att KV, genom sitt deltagande i programverksamhet, har medverkat till att främja sin anpassning i samhället på ett sätt som talar för att omvandla livstidsstraffet till ett tidsbestämt straff. Den misskötsamhet KV gjort sig skyldig till under verkställighetstiden anses inte tala mot en omvandling av livstidsstraffet. Det framkommer vidare i Kriminalvårdens yttrande att KV genomfört permission utan anmärkning. Kriminalvården har gjort bedömningen att KV kommer att behöva en lång utslussning under strukturerade former för att kunna återanpassas i samhället.

Rättsmedicinalverkets yttrande

Rättsmedicinalverket konstaterar i sitt yttrande att KV har flera historiska riskfaktorer för återfall i våldsbrott. Han är dömd för två mord, 1981 och 1992. Han har därutöver tidigare gjort sig skyldig till flera andra våldsbrott och han har under en stor del av sitt liv haft ett omfattande och svårt missbruk av framförallt alkohol och heroin. Att KV under stor del av sitt liv vistats på institutioner anses också utgöra en riskfaktor i sammanhanget. KV har aldrig haft någon anknytning till arbetslivet, men hans inkomst är emellertid säkrad genom sjukersättning. Det framkommer vidare att KV har en diagnostiserad personlighetsproblematik, vilket bland annat innebär en förhöjd känslighet för påfrestningar. Sammantaget bedöms risken för återfall som medelhög, trots att Rättsmedicinalverket anser att KV har genomgått en positiv mognadsprocess under verkställighetstiden.

Tingsrättens bedömning

Tingsrätten framhåller i sin bedömning att genom att KV medverkat till att främja sin anpassning i samhället genom att han genomgått programverksamhet, missbruksförebyggande behandling och psykoterapi. Detta talar för att livstidsstraffet ska omvandlas. Den misskötsamhet som han gjort sig skyldig till är inte av sådan art eller omfattning att den hindrar en omvandling. Tingsrätten anför att det som är avgörande för omvandlingsprövningen är risken för återfall i allvarlig brottslighet. Historiskt sett har KV flera riskfaktorer för återfall i brott. KV har emellertid levt ett drogfritt liv sedan 1998 och han anses ha arbetat med sin missbruksproblematik. Förbättringar har även skett avseende hans personlighetsstörningar. Trots KV:s bristfälliga socialt nätverk har han visat att han har förmåga att kunna knyta stabila och långvariga vänskapsband genom sin vänskapsrelation till en före detta kriminalvårdare.

Tingsrätten gjorde den sammanvägda bedömningen att det vid tidpunkten för prövningen inte fanns några riskfaktorer för återfall i brottslighet som framstod som konkreta eller beaktansvärda. Vid tingsrättens prövning hade

KV avtjänat 16 år och 10 månader av sitt livstidsstraff, vilket enligt tingsrätten är tillräckligt i förhållande till brottets straffvärde. KV:s ansökan om omvandling bifölls, varpå längden av hans fängelsestraff bestämdes till 30 år.

7.1.4 Mål nr B 2104-08 Utan bifall

Livstidsdomen

Genom dom den 19 december 1996 dömde Norrtälje tingsrätt RW för mord till fängelse på livstid. Gärningen hade bestått i att RW, mot betalning, slagit ihjäl offret med en yxa och därefter placerat kroppen i en plastsäck som lämnades ute i skogen.

Kriminalvårdens yttrande

Av Kriminalvårdens yttrande framkommer att RW sedan 2005 beviljats permissioner på egen hand och att samtliga utevistelser har skett utan anmärkning. Vidare framkommer det att RW under verkställighetstiden genomgått kognitiv beteendeterapi, kompletterat oavslutad grundskoleutbildning och bedrivit högskolestudier. Den brottslighet som RW gjort sig skyldig till bedöms ha varit starkt missbruksrelaterad. Enligt Kriminalvårdens uppgifter har RW rapporterats för misskötsamhet vid fyra tillfällen under verkställighetstiden. Misskötsamheten har bland annat bestått i att RW skadat sin bäddmadrass och innehaft otillåtna föremål såsom tändare och mobiltelefon.

Rättsmedicinalverkets bedömning

Av Rättsmedicinalverkets yttrande framkommer att RW är en mycket självhävdande person som har svårt att lita på omgivningen. Han uppfyller därmed kriterierna för en personlighetsstörning med paranoida, narcissistiska och antisociala drag. Rättsmedicinalverkets bedömning är vidare att RW inte bearbetat händelsen då han inte vill prata om brottet han är dömd för, vilket utgör en riskfaktor i sammanhanget. Enligt yttrandet anses emellertid RW:s goda intellektuella resurser, att han deltagit i programverksamhet och att han sedan länge upphört med droger och smärtstillande mediciner utgöra skyddsfaktorer mot återfall i brottslighet.

Sammantaget anses RW ha främjat sin anpassning i samhället, och återfallrisken bedöms ha minskat sedan den förra bedömningen 2007. De åtgärder som Rättsmedicinalverket föreslår i sitt yttrande för att minska återfallsrisken är framförallt att RW fortsätter att utvecklas i positiv riktning, lär sig sociala koder och fullföljer sina studier och börjar arbetsträna.

Tingsrättens bedömning

Tingsrätten påpekar i sin bedömning att det inte framkommit något beträffande kriterierna; om den dömde har åsidosatt vad som gäller för verkställigheten och om den dömde har medverkat till att främja sin anpassning i samhället, som utgör hinder mot att bifalla RW:s omvandlingsansökan.

Avseende underlaget för riskbedömningen fann tingsrätten att det är alltför svårbedömbart att vid tidpunkten för omvandlingsprövningen tillåta någon säker bedömning av återfallsrisken. Tingsätten övergick därför i sin prövning till att göra en bedömning av straffvärdet. Då omständigheterna bedömdes som särskilt försvårande avseende mordet som RW gjort sig skyldig till, ansågs straffvärdet uppgå till fängelse i 24 år. Mot bakgrund av detta ansågs tiden till dess att en villkorlig frigivning skulle kunna bli aktuell väsentligen längre än vad som krävs för att underlätta RW:s övergång till ett liv i frihet. RW hade vid tingsrättens prövning avtjänat 12 år och 10 månader av sitt livstidsstraff. Med hänsyn till detta och till tingsrättens ställningstagande avseende att riskbedömningsunderlaget var alltför svårbedömbart för att tillåta någon säker bedömning av återfallsrisken, lämnades RW:s omvandlingsansökan utan bifall.

Göta hovrätt

RW överklagade tingsrättens beslut till hovrätten. Hovrätten fastställde emellertid tingsrättens beslut. Hovrätten ansåg att det trots RW:s positiva utveckling fanns en konkret och beaktansvärd risk för återfall i brottslighet av allvarligt slag. Att återfallsrisken framstod som konkret och beaktansvärd berodde framförallt på RW:s kvarvarande antisociala och psykopatiska drag. Mot bakgrund av detta och med hänsyn till straffvärdet på den gärningen som föranlett livstidsstraffet, ansågs frågan om att omvandla livstidsstraffet för tidigt väckt. RW:s ansökan lämnades därför utan bifall.

7.1.5 Mål nr B 2580-08 Utan bifall

Livstidsdomen

LR dömdes den 25 augusti 1995 av Göta hovrätt för bland annat mord och mordbrand till fängelse på livstid.

Kriminalvårdens yttrande

Av Kriminalvårdens yttrande framkommer att LR diagnostiserats med en ADHD-problematik och att han behandlas för denna. LR har även genomgått behandlingsprogram och deltagit i den sysselsättning som erbjudits honom. Kriminalvården uppger vidare i sitt yttrande att LR har rapporterats för misskötsamhet vid ett flertal tillfällen. Misskötsamheten har bland annat bestått i att LR haft otillåtna saker på sitt rum, uppträtt olämpligt mot personalen på anstalten och vägrat lämna urinprov. Kriminalvården anser emellertid att LR genomgått en positiv utveckling, då han vid bedömningen tar avstånd från kriminalitet, droger och från sin tidigare gängtillhörighet.

Rättsmedicinalverkets yttrande

I Rättsmedicinalverkets yttrande framkommer att LR:s liv från tidiga tonår präglats av missbruk och kriminalitet och att han aldrig har haft någon förankring på den öppna arbetsmarknaden. Det framkommer även att LR bedöms ha en personlighetsstörning, då han bland annat har en bristande impuls kontroll och nedsatt empatisk förmåga. LR har även svårigheter att

hantera konflikter och att fungera i stora grupper. Rättsmedicinalverket framhåller att LR:s önskan om att aldrig mer missbruka framstår som genuin, men han bedöms sakna insikt om svårigheterna med detta som kan uppstå i ett liv under friare former. Vidare framkommer det att LR aldrig haft någon obevakad permission och han har inte prövat att tillbringa en längre tid på en öppnare avdelning.

De skyddsfaktorer mot återfall i brottslighet som framkommer i Rättsmedicinalverkets yttrande är att LR lämnat den kriminella organisation som han tidigare varit medlem i och att han anser sig ha blivit fräls. LR:s kristna tro har även inneburit att han utökat sitt sociala nätverk. En annan skyddsfaktor som framhålls är att LR vid tiden för omvandlingsansökan uppnått en ålder av 48 år. Enligt Rättsmedicinalverket brukar missbruk och kriminellt beteende generellt minska efter 45 års ålder. Trots skyddsfaktorerna har LR:s risk för återfall i brott likväl bedömts som medelhög.

Tingsrättens bedömning

I tingsrättens bedömning framkommer att den misskötsamhet som LR gjort sig skyldig till under verkställigheten inte är så allvarlig att den utgör något hinder mot omvandlingen. Det framhålls emellertid att tingsrättens riskbedömning görs mot bakgrund av dessa händelser. Rätten pekar på att LR har en dokumenterad problematik med aggressivitet samt att han i december 2004 utövade våld mot personal. Trots att LR:s liv präglats av missbruk och har han inte genomgått någon särskild behandling som riktar sig mot hans missbruksproblematik. Så sent som 2008 har han vägrat lämna urinprov. Mot bakgrund av detta, trots att det skett en tydlig förbättring avseende LR, menar tingsrätten i sin bedömning att det föreligger en risk för återfall i brottslighet som är både konkret och beaktansvärd. LR:s ansökan om omvandling kunde därför inte bifallas.

Göta hovrätt

LR överklagade tingsrättens beslut till Göta hovrätt. I likhet med tingsrätten ansåg hovrätten att den redovisade misskötsamheten som LR gjort sig skyldig till under verkställighetstiden inte ensam utgör något hinder mot omvandling. Misskötsamheten är däremot en av de faktorer som är av betydelse för bedömningen av återfallsrisken.

I hovrättens sammanvägda bedömning framhålls att LR:s risk för återfall i brottslighet framstår som såväl konkret som beaktansvärd mot bakgrund av LR:s diagnostiserade personlighetsstörning och på grund av att han aldrig haft några obevakade permissioner. Hovrätten lämnade därför hans ansökan utan bifall.

7.1.6 Mål nr B 4181-08 Utan bifall

Livstidsdomen

Genom dom den 28 november 1997 fastställde Svea hovrätt tingsrättens dom. HK dömdes därigenom för bland annat mord, misshandel, hemfridsbrott och narkotikabrott till fängelse på livstid. Mordet bestod i att HK tilldelat offret tre djupa hugg i bröstet med en kniv, varefter offret avled.

Kriminalvårdens yttrande

Enligt Kriminalvården har HK beviljats normalpermissioner under bevakning sedan 2006. Det framgår emellertid av yttrandet att permissionerna upphört sedan HK vägrat lämna urinprov. HK har därefter endast beviljats permissioner under bevakning på grund av att Kriminalvården bedömt risken för misskötsamhet som hög. Samtliga vistelser utanför anstalten har emellertid skötts utan anmärkning. Enligt Kriminalvården har HK främst gjort sig skyldig till drogrelaterad misskötsamhet under verkställighetstiden. Han har rapporterats berusad eller drogpåverkad vid 13 tillfällen och han har då upplevts som förvirrad, okontrollerbar och hotfull. HK bedöms vidare uppfylla kriterierna för antisocial personlighetsstörning. Av yttrandet framgår vidare att HK genomgått flera program och en föräldrakurs. HK har även genomfört studier på högskola från anstalten.

Rättsmedicinalverkets yttrande

Rättsmedicinalverket framhåller i sin bedömning att missbruk och kriminalitet alltsedan HK:s tonår har präglat hans liv och tillvaro. Han har under en stor del av sitt liv haft ett omfattande och svårt missbruk av framförallt amfetamin och alkohol. HK hade före livstidsdomen främst gjort sig skyldig till våldsbrott, såsom misshandel och grov misshandel. Han har vidare en diagnostiserad personlighetsstörning, som trots hans positiva utveckling får anses utgöra en riskfaktor för återfall i våldsbrott. Att HK genomgått en mognadsprocess, är gift, studerar på högskola, genomgått programverksamhet och börjat planera för ett framtida liv i frihet är att anse som skyddsfaktorer mot återfall i brottslighet enligt Rättsmedicinalverkets yttrande. Vid verkets sammanvägda bedömning av riskfaktorerna framstår risken för återfall i brottslighet, trots skyddsfaktorerna, som medelhög. För att minska risken för återfall i brottslighet föreslås att HK framförallt ges stöd att bearbeta sin drogproblematik.

Tingsrättens bedömning

Tingsrätten framhåller i sin bedömning att det av utredningen framkommit att HK vägrat lämna urinprov vid två tillfällen 2007 och 2008. Att HK vägrat medverka till provtagningen ska enligt tingsrätten ses i belysning av det kända förhållandet att han under ett stort antal år haft betydande missbruksproblem och att han under verkställigheten av livstidsstraffet fortsatt missbruka. Dessa omständigheter sedda mot bakgrund av den massiva drogrelaterade våldsbrottslighet som HK tidigare gjort sig skyldig till måste vägas in som försvårade förhållanden vid prövningen av återfallsrisken. Trots den positiva utvecklingen som HK genomgått har

tingsrätten bedömt att hans risk för återfall vid omvandlingsprövningen var både konkret och beaktansvärd. Risken avser framförallt återfall i våldsbrott. Därför lämnades HK:s ansökan om omvandling utan bifall.

7.1.7 Mål nr B 474-09 Utan bifall

Livstidsstraffet

Genom dom den 10 juni 1999 dömde Svea hovrätt VB för mord till fängelse på livstid. Såväl tingsrätten som hovrätten fann det klarlagt att VB berövat offret livet genom att avlossa ett skott som träffade offret i buken. I påföljdsfrågan uttalade tingsrätten att mordet skett kallblodigt och med stor grymhet, i närvaro av offrets sambo och åttaåriga dotter. Påföljden bestämdes därför till fängelse på livstid i båda instanserna.

Kriminalvårdens yttrande

Kriminalvården har uppgett i sitt yttrande att VB under verkställighetstiden studerat svenska för nybörjare, genomgått truckutbildning och haft ett förtroendearbete vid anstalten. Han har vidare genomgått en samtalsserie och genomfört två program under verkställighetstiden. Sedan 2003 har VB genomfört normalpermission. 2004 avvek VB från en permission och greps en månad senare i familjens bostad. I förhör, med anledning av händelsen, har VB uppgett att han avvek från permissionen för att rädda sitt äktenskap. Sedan 2008 beviljas VB återigen normalpermissioner. Det framkommer vidare i yttrandet att VB sammanlagt åtta gånger har rapporterats för misskötsamhet. Rapporterna har bland annat avsett innehav av värktabletter, en bränd CD-skiva och att VB rökt på otillåten plats. Kriminalvården har uppgett att VB är av zigenskt ursprung med finskt medborgarskap. VB är gift sedan 18 år och har fyra barn och det finns inget känt missbruk beträffande VB.

Rättsmedicinalverkets yttrande

Enligt Rättsmedicinalverkets yttrande har VB lämnat egna uppgifter om att den romska kulturen och den egna familjen upprätthåller ett eget rättssystem, ofta utan polisiär inblandning. Inom VB:s nära sociala nätverk förekommer kriminalitet, då flera av VB:s bröder har avtjänat långa fängelsestraff. Det framkommer vidare att VB:s begåvningsnivå är under genomsnittet, vilket kan bidra till en bristande omdömesförmåga och nedsatt förmåga att bedöma konsekvenserna av sitt eget handlande.

Som skydd mot återfall i brottslighet framhåller verket att VB har en god och stadigvarande relation till sin familj och att han, med undantag för ett tillfälle 2004, har skött samtliga permissioner. VB har även deltagit i programverksamhet, studerat svenska och fungerar väl med andra intagna och personal. Att VB inte har någon känd missbruksproblematik anses också utgöra en skyddsfaktor mot återfall.

Vid Rättsmedicinalverkets sammanvägda bedömning framhålls att det för den händelsen att enbart VB:s skötsamhet i anstalt skulle utgöra underlag

för bedömningen skulle risken för återfall i framtida brottslighet uppskattas som låg. Enligt verkets yttrande måste emellertid även omgivningsfaktorer ingå i bedömningen, vilka i VB:s fall bedöms vara av stor vikt. Eftersom VB är starkt påverkad och beroende av sin romska tillhörighet bedöms hans lojalitet kunna sättas på prov när familjen räknar med hans medverkan i samband med konfliktsituationer. Detta är av betydelse då mordet han är dömd för föregicks av en familjefejd. Enligt Rättsmedicinalverket har VB vidare intagit en förnekande attityd gentemot gärningen han är dömd för. Mot bakgrund av detta gjorde Rättsmedicinalverket bedömningen i sitt yttrande att VB:s risk för återfall i allvarlig brottslighet framstår som medelhög. Som förslag på åtgärder för att minska risken för återfall framhåller verket att det är av stor vikt att motivera VB att knyta sociala kontakter utanför den egna kultursfären och införliva de normer och lagar som råder i det svenska samhället.

Tingsrättens bedömning

Det framkommer i tingsrättens bedömning att den misskötsamhet som VB gjort sig skyldig till ansågs ligga så långt tillbaka i tiden att den inte borde påverka omvandlingsprövningen. Genom att arbeta, delta i olika programverksamheter, studera och hålla kontakten med familjemedlemmar utanför anstalten har VB främjat sin anpassning i samhället, vilket enligt tingsrättens bedömning talar för en omvandling. Avseende återfallsrisken är tingsrätten av den uppfattningen att Rättsmedicinalverkets bedömning bygger på en schablonisering och inte direkt på VB:s hänförbara utgångspunkter. Att VB inte uppträtt hotfullt eller våldsamt gentemot någon annan person under hans förhållandevis långa verkställighetstid medför att tingsrätten vid sin samlade bedömning inte anser att någon konkret eller beaktansvärd risk för återfall i brottslighet av allvarligt slag föreligger.

Tingsrätten har därefter i omvandlingsprövningen övergått till att bedöma brottets straffvärde och har kommit fram till att brottets karaktär och svårighetsgrad svarar mot en strafftid om 21 år. Med denna utgångspunkt kan VB tidigast frigges när han avtjänat 14 år, det vill säga drygt tre år efter rättens bedömning. Tingsrätten framhåller att den relativt långa tiden till dess att en villkorlig frigivning kan bli aktuell inte är ett skäl för att lämna en omvandlingsansökan utan bifall. Det är endast föränderliga faktorer, såsom i första hand återfallsrisken, som kan utgöra skäl mot tidsbestämning. Tingsrätten framhåller därefter att det i återfallsriskbedömningen ligger en osäkerhetsfaktor som gör att det på goda grunder finns skäl att göra en förnyad bedömning av återfallsrisken i närmare anslutning till att villkorlig frigivning tidigast kan bli aktuell. På grund av det anförda lämnades VB:s omvandlingsansökan utan bifall.

7.1.8 Mål nr B 5191-08 Utan bifall

Livstidsdomen

Den 17 augusti 1999 dömde Högsta domstolen KJ för mord, misshandel och grov stöld till fängelse på livstid.

Kriminalvårdens yttrande

Kriminalvården lämnar uppgifter i sitt yttrande om att KJ de senaste två åren deltagit i den programverksamhet som Kriminalvården erbjuder. Han har även skött sina permissioner och arbetsuppgifter på anstalten väl. Den misskötsamhet som KJ gjort sig skyldig till under verkställighetstiden har bestått i ordningsföreseelser såsom urinprovs- och arbetsvägran.

Rättsmedicinalverkets yttrande

I Rättsmedicinalverkets yttrande framkommer att KJ:s tidigare omfattande missbruk och kriminella bakgrund utgör de tyngst vägande historiska riskfaktorerna. KJ bedöms dessutom ha en personlighetsstörning, vilket också är att betrakta som en riskfaktor för återfall i brottslighet. Vid Rättsmedicinalverkets bedömning har det även framkommit att KJ inte tagit sin missbruksproblematik på allvar eftersom han har för avsikt att kunna dricka alkohol igen vid en framtida frigivning. Vidare har han endast vaga tankar om sin framtid vid en eventuell frigivning. Andra riskfaktorer som framkommer i verkets yttrande är att KJ saknar ett personligt nätverk som kan stödja honom och har inte haft några permissioner på egen hand. Dessutom har KJ ekonomiska skulder, vilket kan utgöra en riskfaktor för återfall i brottslighet eftersom han tidigare försörjt sig genom kriminalitet.

Som skyddsfaktorer mot återfall i brottslighet har Rättsmedicinalverket anfört i sitt yttrande att KJ, förutom det allvarliga våldsbrottet som han är dömd för, inte gjort sig skyldig till någon våldshandling eller uppvisat något aggressivt beteende. Hans psykopatiska drag har även tonats ner, vilket anses vara en följd av att KJ varit drogfri en längre period och blivit äldre. Den sammanvägda bedömningen är emellertid att det föreligger en medelhög risk för att KJ återfaller i brottslighet. De faktorer som väger tyngst är KJ:s inställning till en framtida alkoholkonsumtion och avsaknaden av planering inför framtiden.

Tingsrättens bedömning

Tingsrätten framhåller i sin bedömning att KJ vid flera tillfällen dömts för grova egendomsbrott och att även sådan brottslighet är att bedöma som allvarlig vid riskbedömningen. KJ:s liv har präglats av missbruk, av främst narkotika och alkohol, och vid förhör inför tingsrätten var KJ:s inställning till alkohol sådan att tingsrätten kunde utgå från att han kommer att fortsätta att dricka alkohol efter en framtida frigivning. Detta ser tingsrätten i sin bedömning som en allvarlig riskfaktor i sammanhanget. Tingsrätten menade därför vid sin samlade bedömning att risken för återfall i allvarlig brottslighet var såväl konkret som beaktansvärd, varför KJ:s yrkande om omvandling lämnades utan bifall.

Göta hovrätt

KJ överklagade tingsrättens beslut till Göta hovrätt och yrkade att hovrätten skulle omvandla det utdömda fängelsestraffet på livstid till ett tidsbestämt fängelsestraff om 18 år eller, i andra hand, det antal år som hovrätten ansåg rimligt. Hovrätten fastställde emellertid tingsrättens beslut med anledning av

att det som förevarit i hovrätten inte föranledde någon annan bedömning än den som tingsrätten gjort.

7.1.9 Mål nr B 3547-09 Bifall 45 år

Livstidsdomen

Genom en slutligen fastställd dom den 15 augusti 1983 dömde Superior Court of the State of California in and for the County of Yolo AÖ för "murder in the first degree" till fängelse i 25 år till livstid. Samma domstol dömde AÖ för ett annat mord den 22 augusti 1983 till ett motsvarande straff som för det första mordet. De båda morderna bestod i att offren skjutits ihjäl med en revolver. Domstolen anförde att det ena mordet, som avsåg en polis, varit en brutal, kallblodig och vansinnig handling. AÖ överfördes till Sverige den 8 april 2009 för vidare straffverkställighet.

Kriminalvårdens yttrande

Av den amerikanska kriminalvårdsjournalen framgår att AÖ rapporterats för misskötsamhet vid två tillfällen, i mars 1989 och i juni 1990. Rapporterna avsåg ett urinprov med positivt utfall avseende narkotika och ett försök till att smuggla mat. Enligt Kriminalvårdens yttrande framkommer vidare att AÖ de senaste tio åren har påvisat ett lugnt, strukturerat och engagerat förhållningssätt. Avseende verkställigheten i Sverige har AÖ deltagit i anstaltens missbruksrelaterade programverksamhet och hon skulle vid Kriminalvårdens bedömning påbörja permissionsgång. Sedan ankomsten till anstalten i Sverige har AÖ inte gjort sig skyldig till någon misskötsamhet. Det framgår vidare att AÖ har kontakt med sin mor och med sina halvsyskon. Hon har även upprätthållit kontakten med flera vänner under sin långa verkställighetstid.

Rättsmedicinalverkets yttrande

Vid Rättsmedicinalverkets utredning framkom att det har skett en påtaglig förändring avseende AÖ:s psykiska funktion under verkställighetstiden. AÖ:s historia innehåller emellertid ett flertal tungt vägande riskfaktorer för återfall i våldsbrott såsom hennes omfattande missbruk, tidigt begångna våldsbrott, tidig missanpassning och hennes personlighetsproblematik. En annan riskfaktor som Rättsmedicinalverket framhåller i sitt yttrande är att AÖ levt merparten av sitt liv antingen i konflikt med samhällets regler eller isolerad från samhället. Som skyddsfaktorer mot återfall i brottslighet framhålls att AÖ har en stark ambition att återgå till ett liv under lugnare former i samhället och att AÖ under verkställighetstiden visat prov på uthållighet, handlingskraft och engagemang.

Vid verkets sammanvägda bedömning anses det finnas en medelhögrisk för återfall i brottslighet av allvarligt slag. För att minska risken för återfall i brott är det av stor vikt att AÖ avhåller sig från missbruk och får stöd i sin återanpassning i det svenska samhället.

Tingsrättens bedömning

Tingsrätten inleder sin bedömning med att framhålla att det inte finns något hinder mot att behandla de två skilda livstidsdomarna i ett och samma omvandlingsärende. Då tingsrätten inte fann att något av de andra kriterierna i 4 § OmvL tala mot ett bifall till AÖ:s omvandlingsansökan blir bedömningen av återfallsrisken avgörande för utgången i ärendet. Mot bakgrund av livstidsdomarna, koncentrerar sig tingsrätten på att bedöma om det finns någon risk för återfall i våldsbrottslighet. Tingsrätten påpekar i sin bedömning att Rättsmedicinalverkets uppräknade av historiska faktorer avseende återfallsrisken är korrekt, men att de inte ska tillmätas så stor betydelse som verket gjort gällande. Detta eftersom riskfaktorerna ligger mycket långt tillbaka i tiden och det framkommit att AÖ utvecklats som människa och skött sig i anstalten.

Förutom de skyddsfaktorer som Rättsmedicinalverket räknat upp anses AÖ:s sociala nätverk och det faktum att hon inte har något pågående missbruk, utgöra skydd mot återfall i brottslighet. På grund av den massmediala uppmärksamhet som AÖ:s fall hittills fått kommer hon, enligt tingsrättens bedömning, under den närmsta framtiden att kontrolleras av massmedia. Detta antar tingsrätten kunna bidra till att hon kommer att leva ett skötsamt liv i frihet. Tingsrätten framhåller vidare att tillförlitligheten av en riskbedömning ökar om den dömd under lång tid har uppvisat ett stabilt socialt beteende vid permissioner på egen hand. AÖ hade emellertid vid tingsrättens bedömning endast haft ett fåtal bevakade permissioner som enbart ägt rum i Sverige. Mot bakgrund av AÖ:s långvariga skötsamhet i anstalt kan det, enligt tingsrätten, ändå antas att hon kommer att sköta sina obevakade permissioner på ett invändningsfritt sätt.

Vid den samlade bedömning avseende riskbedömningsfrågan anser tingsrätten att det inte föreligger någon konkret och beaktansvärd risk för att AÖ återfaller i våldsbrottslighet av allvarligt slag. Det finns därför inte något hinder mot att bifalla hennes ansökan avseende omvandling av livstidsstraffen. Med hänsyn till att AÖ varit frihetsberövad i 28 år och 6 månader, hennes hittillsvarande mycket begränsade permissionsgång och till hennes något begränsade kunskaper om det svenska samhället och om hur det är att leva ett liv i frihet, anser tingsrätten i sin bedömning att en utslussningstid om ett och ett halvt år är väl avvägd. På grund härav och med beaktande av reglerna om villkorlig frigivning bestämdes fängelsestraffets längd till 45 år.

7.1.10 Mål nr B 889-09

Utan bifall

Livstidsdomen

Genom dom den 4 februari 1999 dömde Hovrätten över Skåne och Blekinge OS för mord till fängelse på livstid.

Kriminalvårdens yttrande

OS har enligt Kriminalvårdens yttrande genomgått ett flertal program med fokus på beteendeförändring och deltagit i missbruksförebyggande vård. Sedan 2007 har OS beviljats normalpermissioner under övervakning, vilka han skött utan anmärkning. Enligt Kriminalvårdens yttrande har OS medverkat till att främja sin anpassning i samhället i sådan utsträckning att det talat för en omvandling av livstidsstraffet. OS har inte heller rapporterats för någon misskötsamhet som är av sådan omfattning att den bör påverka omvandlingsfrågan. Då OS helt saknar ett socialt stödande nätverk bör utslussningstiden bestämmas till omkring 1,5 till 2 år, enligt Kriminalvården.

Rättsmedicinalverkets yttrande

I Rättsmedicinalverkets yttrande framkommer att OS uppvisar ett flertal historiska riskfaktorer för återfall i brottslighet såsom tidig kriminell debut, kriminell mångfald, kriminalitet under pågående verkställighet och ett tidigare mycket destruktivt missbruk av alkohol och droger med aggressivt beteende som följd. Han har vidare haft bristande förankring på arbetsmarknaden. Den starkaste riskfaktorn för återfall i brott anses emellertid vara OS:s mycket allvarliga alkoholmissbruk, som vid verkets bedömning är under kontroll men som kommer bestå livet ut. Vidare framgår i Rättsmedicinalverkets yttrande att OS är en person med underliggande depressiva och aggressiva känslor, varför han medicineras med kraftigt lugnande mediciner. Han anses även ha nedsatta intellektuella resurser, vilket påverkar Rättsmedicinalverkets återfallsriskbedömning. Det faktum att OS är nära pensionsåldern anses emellertid utgöra en skyddsfaktor mot återfall i brottslighet. Likaså att OS förefaller vara inställd på att leva ett liv fritt från missbruk. Vid verket sammanvägda bedömning anses risken för återfall emellertid som medelhög. Den förhöjda risken förklaras främst med att OS tidigare återfallit i missbruk och kriminalitet efter en längre tids uppehåll. För att minska risken för återfall framhåller Rättsmedicinalverket att det är av stor vikt att OS fokuserar på att avhålla sig från alkohol och droger och att hans sociala nätverk utvecklas.

Tingsrättens bedömning

Tingsrätten konstaterar i sin bedömning att OS inte haft någon rapporterad misskötsamhet de senaste fem åren och att han i stor utsträckning främjat sin anpassning i samhället genom att genomgå program, vilket talar för en omvandling. Tingsrätten framhåller vidare att risken för att OS återfaller i allvarlig brottslighet är starkt knuten till hans missbrukssituation. OS har under de senaste fem åren medicinerats med ett starkt lugnande preparat och användningen kan, enligt tingsrätten, beskrivas som missbruksliknande. Han har emellertid slutat med medicineringen. Tingsrätten anser trots detta att OS behöver vara ren från medicinen en längre tid eftersom att det finns risk att OS återfaller i allvarligt destruktivt missbruk. Sammantaget menar tingsrätten i sin bedömning att risken för återfall i allvarlig brottslighet är såväl konkret som beaktansvärd, vilket utgör ett absolut hinder mot att omvandla livstidsstraffet. OS:s ansökan lämnades därför utan bifall.

7.1.11 Mål nr B 2097-09 Bifall 22 år

Livstidsdomen

IK dömdes den 21 maj 1999 för mord och försök till mord till fängelse på livstid.

Kriminalvårdens yttrande

Av Kriminalvårdens uppgifter framkommer att IK som är född 1937 har, med hänsyn till hans ålder och hälsa, deltagit i sysselsättning och arbete under verkställighetstiden. Han har emellertid endast i begränsad utsträckning deltagit i programverksamhet de senaste åren. IK har vidare inte gjort sig skyldig till någon misskötsamhet under verkställighetstiden som anses ha någon betydelse för frågan om omvandling av livstidsstraffet.

Rättsmedicinalverkets yttrande

Mot bakgrund av den brottslighet som IK tidigare gjort sig skyldig till framhåller Rättsmedicinalverket i sitt yttrande att risken för återfall i generell brottslighet och i generell våldsbrottslighet anses som låg. IK har tidigare gjort sig skyldig till dödligt våld, våld och så kallad stalking av närstående. Risbedömningen avser därför i första hand våldsbrottslighet mot närstående. Det framkommer i yttrandet att Rättsmedicinalverket bedömer att risken för återfall i brott mot två potentiella offer inte kan uteslutas. Det handlar om risk för brott mot IK:s före detta hustru, som han tidigare försökt döda. Återfallsrisk i brottslighet kan inte heller uteslutas mot IK:s äldsta dotter, som IK anser ha vittnat falskt mot honom och som han uttryckt viss förbittring gentemot. Enligt Rättsmedicinalverket råder det således osäkerhet kring huruvida IK i framtiden skulle komma att förfölja eller skada dessa personer, varför risken för återfall i våldsbrottslighet mot närstående bedöms som medelhög. Då IK aldrig haft någon permission på egen hand råder det vidare en osäkerhet kring hur IK skulle klara ett liv i frihet.

Tingsrättens bedömning

Tingsrätten framhåller i sin bedömning att IK visat god skötsamhet under verkställighetstiden och främjat sin anpassning i samhället genom att medverka i programverksamhet och haft psykologkontakt. Detta talar enligt tingsrätten för en omvandling av livstidsstraffet. Det avgörande för tingsrättens bedömning blir istället om det föreligger någon konkret och beaktansvärd risk för återfall i brottslighet av allvarligt slag och förhållandet mellan avtjänad tid och straffvärdet för brotten som livstidsdomen avser. I tingsrättens bedömning framgår att straffvärdet för den samlade brottsligheten som IK är dömd för är 22 år. Gällande återfallsrisken framhåller tingsrätten att så kallat stalking-beteende inte är att betrakta som allvarlig brottslighet. Ett sådant beteende är att betrakta som ofredande, vilket vanligen bestraffas med böter. Tingsrätten har därför i sin bedömning bortsett från återfallsrisken i stalking-beteende. Rätten anslöt sig emellertid till Rättsmedicinalverkets bedömning att återfallsrisken för våld mot närstående bedöms som medelhög. Enligt tingsrättens bedömning framstår en sådan risk endast som konkret och beaktansvärd då IK skulle befinna sig

i en nära relation igen. Vid tingsrättens samlade bedömning avseende återfallsrisken lades även den faktorn in att IK vid en planerad frigivning skulle vara i det närmast 76 år gammal, vilket i sig utgör en skyddsfaktor mot återfall i brott. Mot bakgrund av detta ansåg tingsrätten att risken för återfall inte var beaktansvärd och att IK:s ansökan om omvandling därför skulle bifallas. IK:s livstidsstraff omvandlades med anledning av detta till fängelse i 22 år.

Göta hovrätt

IK yrkade att hovrätten skulle bestämma det omvandlade straffet till fängelse i 18 år eller i vart fall till ett kortare fängelsestraff än 22 år. Till stöd för sitt ändringsyrkande anförde IK att de brott han begått har ett samlat straffvärde som understiger fängelse i 22 år och att omvandling till ett kortare fängelsestraff än 22 år i vart fall är skäligt med hänsyn till hans ålder och hälsotillstånd. Hovrätten anförde att det, mot bakgrund av motiven till omvandlingslagen och av Högsta domstolens praxis, inte finns utrymme att låta det som IK anfört om sin höga ålder och om sitt dåliga hälsotillstånd påverka hovrättens bedömning av fängelsestraffets längd. Hovrätten anser i sin bedömning att den brottslighet som IK dömts för är så kvalificerad att ett omvandlande till ett tidsbestämt straff understigande 22 år inte kan komma ifråga. IK:s överklagande lämnades därför utan bifall.

7.1.12 Mål nr B 3069-09 Utan bifall

Livstidsdomen

Genom dom den 22 december 1999 dömde Svea hovrätt AÅ för mord, grov stöld, snatteri, häleri, olovlig körning och narkotikabrott till fängelse på livstid.

Kriminalvårdens yttrande

Kriminalvården har i sin bedömning anfört att AÅ arbetat med sin problematik genom att delta i flera av Kriminalvårdens brotts- och missbruksrelaterade påverkansprogram och genomfört psykoterapeutisk behandling. AÅ anses vidare ha genomgått en positiv utveckling och visat vilja att ta ansvar för sitt liv och sina handlingar, vilket enligt Kriminalvården talar för en omvandling av livstidsstraffet. Den misskötsamhet som AÅ gjort sig skyldig till är enligt Kriminalvården inte av sådan art eller omfattning att den påverkar frågan om omvandling. AÅ bedöms vidare ha behov av en utslussningstid på sammanlagt 1,5 till 2 år.

Rättsmedicinalverkets yttrande

Att AÅ huvudsakligen skött sig bra under verkställighetstiden och genomgått program, tyder enligt Rättsmedicinalverkets bedömning på att hon vill göra upp med sitt gamla liv. I Rättsmedicinalverkets yttrande framkommer vidare att AÅ återupprättat kontakten med sina döttrar, som är boende hos AÅ:s moder, vilket tyder på att hon under verkställighetstiden utvecklat ett mer ansvarsfullt och vuxet förhållningssätt. Rättsmedicinalverket anser emellertid i sin bedömning att AÅ uppvisat ett i

det närmsta ytligt och naivt förhållningssätt till de brott hon är dömd för och hennes planer för framtiden framstår som vaga. Dessutom anser Rättsmedicinalverket att AÅ:s inställning och förståelse för hennes tidigare missbruk inte påverkats i önskvärd omfattning, trots att AÅ arbetat med sin missbruksproblematik. Mot bakgrund av detta framstår AÅ:s risk för återfall i allvarlig brottslighet som medelhög, enligt verkets bedömning.

Tingsrättens bedömning

Tingsrätten framhåller i sin bedömning att det finns en betydande osäkerhet kring huruvida de förändringar som AÅ genomgått är djupgående och genomgripande samt huruvida drogfriheten är genuin. Tingsrätten övergår i sin omvandlingsprövning till att bedöma straffvärdet av gärningarna som föranlett livstidsdomen. Den brottslighet som AÅ gjort sig skyldig till anses ha ett straffvärde som överstiger fängelse i 18 år. AÅ hade vid tingsrättens bedömning avtjänat 10 år och 7 månader av sitt livstidsstraff. En omvandling kommer enligt tingsrättens bedömning att ligga så långt fram i tiden att tiden dit med råge överstiger den tid som behövs för utslussning. Dessa omständigheter sedda tillsammans gör att tingsrätten anser att frågan om omvandling är för tidigt väckt. AÅ:s ansökan lämnades därför utan bifall.

Göta hovrätt

AÅ yrkade att hovrätten med ändring av tingsrättens beslut skulle omvandla det utdömda fängelsestraffet på livstid till ett tidsbestämt fängelsestraff om i första hand 18 år. Hovrätten konstaterar i sin bedömning att det inte föreligger någon misskötsamhet från AÅ:s sida som är av sådan beskaffenhet att den påverkar bedömningen av hennes omvandlingsansökan. Hovrätten finner emellertid att den befintliga utredningen inte tillåter några säkra slutsatser i frågan huruvida det föreligger en konkret och beaktansvärd risk för att AÅ återfaller i brottslighet av allvarligt slag. I hovrättens bedömning framgår att det, i enlighet med Högsta domstolens praxis, under sådana förhållanden kan finnas intresse av att längre fram kunna göra en förnyad riskbedömning, vilket kan utgöra hinder mot att fatta ett beslut om omvandling. Detta förutsätter emellertid att tiden till dess att en villkorlig frigivning skulle kunna bli aktuell är väsentligt längre än vad som krävs för att underlätta den dömdes övergång till ett liv i frihet. Hovrätten går därför över till att bedöma det ursprungliga brottets straffvärde. Det framkommer att hovrätten bedömer att det mord som AÅ är dömd för anses vara förhållandevis kvalificerat. Brottet får därmed anses ha ett sådant straffvärde att tiden till dess att en villkorlig frigivning kan bli aktuell är väsentligt längre än vad som krävs för att underlätta AÅ:s övergång till ett liv i frihet. AÅ hade vid hovrättens bedömning avtjänat 10 år och 10 månader av livstidsstraffet. Mot bakgrund av detta anser hovrätten i sin bedömning att det föreligger skäl att inte fatta något beslut om omvandling, varför AÅ:s överklagande lämnades utan bifall.

7.1.13 Mål nr B 4267-09 Utan bifall

Livstidsdomen

Den 18 november 1999 dömde Svea hovrätt RM för mord och grov stöld till fängelse på livstid. Tingsrätten hade tidigare bestämt påföljden till fängelse i tio år, men då hovrätten ansåg att mordet föregåtts av ett grymt och utdraget våldsutövande samt präglats av ett avsevärt mått av hänsynslöshet och råhet, kunde ingen annan påföljd än livstids fängelse komma ifråga.

Kriminalvårdens yttrande

Kriminalvården anför i sitt yttrande att RM deltagit i den sysselsättning och de behandlingsprogram som erbjudits honom under verkställighetstiden. Sedan 2009 beviljas RM dagpermissioner på egen hand och samtliga vistelser utanför anstalten har skötts utan anmärkning. RM har under en stor del av sitt liv missbrukat amfetamin, men RM uppger vid Kriminalvårdens bedömning att han inte har något begär eller sug efter droger. Kriminalvårdens bedömning är att det inte är nödvändigt med någon längre utslussningstid för RM.

Rättsmedicinalverkets yttrande

Av Rättsmedicinalverkets yttrande framkommer att verket misstänker att det föreligger en personlighetsstörning hos RM, på grund av de personlighetsmässiga särdrag av psykopatisk karaktär som han uppvisat vid riskutredningen. RM:s personlighetsdrag i förening med hans förringande förhållningssätt till sitt tidigare narkotikaberoende, bedöms enligt Rättsmedicinalverket utgöra riskfaktorer för återfall i brott.

Det faktum att RM inte uppvisat någon allvarlig misskötsamhet under de senaste tio åren, innehar ett visst socialt nätverk och tycks besitta impuls kontroll, anses enligt Rättsmedicinalverkets yttrande utgöra skyddsfaktorer mot återfall i framtida brottslighet. Trots skyddsfaktorerna anses risken för återfall framstå som medelhög avseende RM. Som förslag för att minska återfallsrisken har Rättsmedicinalverket föreslagit att RM skaffar en konkret sysselsättning, stärker sitt sociala nätverk och får insikt i vilken roll och inverkan missbruket haft i hans liv.

Tingsrättens bedömning

I tingsrättens bedömning avseende kriterierna; åsidosatt vad som gäller för verkställigheten och främjat sin anpassning i samhället, framgår att det inte finns något som utgör hinder mot bifall till RM:s ansökan om omvandling. Gällande riskbedömningen anser tingsrätten att det vid prövningen var alltför svårbedömbart att göra en säker bedömning av återfallsrisken i RM:s fall. Tingsrätten har därför övergått till att bedöma gärningens straffvärde. I bedömningen framkommer att straffvärdet för det mord som omfattas av livstidsdomen är så högt att den tid som RM hittills har avtjänat inte kan anses tillräcklig för att han ska kunna få livstidsstraffet omvandlat till ett tidsbestämt fängelsestraff. RM hade vid tingsrättens bedömning avtjänat 10 år och 9 månader av sitt livstidsstraff. Tingsrätten framhåller att den tid till dess att en villkorlig frigivning skulle kunna bli aktuell får anses väsentligen

längre än vad som krävs för att underlätta RM:s övergång till ett liv i frihet. Mot bakgrund av dessa förhållanden sammanvägt med det faktum att riskbedömningen är alltför svårbedömbär lämnades RM:s omvandlingsansökan utan bifall.

Göta hovrätt

RM yrkade att hovrätten, med ändring av tingsrättens beslut, skulle omvandla det utdömda fängelsestraffet på livstid till ett tidsbestämt fängelsestraff om i första hand 18 år. Till stöd för sitt ändringsyrkande anförde RM att det saknades anledning att vid en omvandling bestämma strafftiden till mer än 21 år. Hovrätten delade emellertid tingsrättens bedömning i frågan om omvandling och lämnade RM:s överklagan utan bifall genom att fastställa tingsrättens beslut.

7.1.14 Mål nr B 3789-09 Utan bifall

Livstidsdomen

Den 15 april 1999 dömde Göta hovrätt TAH för mord och hot mot tjänsteman till fängelse på livstid och utvisning ur riket med förbud att återvända hit.

Kriminalvårdens yttrande

Av Kriminalvårdens utredning framkommer det att TAH på grund av språksvårigheter inte kunnat erbjudas något deltagande i någon programverksamhet. Det framkommer vidare att TAH i början av verkställigheten har rapporterats för urinprovsvägran och för både våld och hot mot en medintagen. Sedan 2007 har TAH rapporterats vid fem tillfällen för bland annat arbetsvägran, fördröjning vid inläsning och otillåten telefontrafik. Den misskötsamhet som TAH gjort sig skyldig till föreligger långt tillbaka i tiden och Kriminalvården bedömer inte att misskötsamheten talar mot en omvandling av livstidsstraffet. Kriminalvården har vidare konstaterat i sitt yttrande att TAH fått diagnosen paranoid schizofreni.

Rättsmedicinalverkets yttrande

Av Rättsmedicinalverkets yttrande framkommer att TAH är dömd för ett mord som av utredningsunderlaget bedöms vara hedersrelaterat. Detta i kombination med det faktum att TAH uppvisat patriarkala tankegångar kring familj och ära, gör att risken för återfall i brott anses som förhöjd. Vidare framhåller verket att TAH har fått diagnosen schizofreni, vilket i sig är en sjukdom som är behäftad med en förhöjd risk för våldsbrottslighet. Även det faktum att TAH saknar sjukdomsinsikt, har ett begränsat socialt nätverk och är stresskänslig, bedöms av Rättsmedicinalverket som försvårande omständigheter i sammanhanget. Det framkommer emellertid att TAH inte begått någon grov våldshandling, förutom gärningen han är dömd för, och något missbruk är inte känt. Trots sin bristande sjukdomsinsikt har TAH skött sin medicinering väl och svarat på denna. Av Rättsmedicinalverkets yttrande framgår vidare att TAH är normalbegåvad

och har uppvisat god skötsamhet de senaste åren. Dessa faktorer utgör enligt Rättsmedicinalverket skyddsfaktorer mot återfall i brottslighet.

Vid verkets sammanvägda bedömning anges två riskfaktorer som avgörande för bedömningen; dels att TAH begått ett mord som är att bedöma som hedersrelaterat och dels att han inte visat tecken på att ha förändrat sin attityd kring detta. Dessa faktorer i kombination med TAH:s psykiska sjukdom gör att Rättsmedicinalverket i sitt yttrande bedömer risken för återfall som medelhög. För att minska risken för återfall i brottslighet föreslår Rättsmedicinalverket bland annat att TAH bör förbättra sin sjukdomsinsikt och genomgå samtalsbehandling med fokus på att förändra de av hans kulturella värderingar som innefattar våld för att försvara sin heder.

Tingsrättens bedömning

Den misskötsamhet som TAH gjort sig skyldig till sedan 2000 talar enligt tingsrättens bedömning inte mot en omvandling. Däremot är tingsrättens bedömning att TAH inte försökt främjat sin anpassning i samhället på ett fullgott sätt, då han borde ha gjort mer. I likhet med Rättsmedicinalverket ser tingsrätten TAH:s bristande sjukdomsinsikt som försvårande och tingsrätten anser det även som försvårande att TAH inte bearbetat den hedersproblematik, vilken fick honom att begå det mord han dömts för. Mot bakgrund av dessa faktorer finner tingsrätten i sin bedömning att risken för att TAH återfaller i brottslighet av allvarligt slag är såväl konkret som beaktansvärd, vilket utgör ett absolut hinder mot bifall. TAH:S omvandlingsansökan lämnas därför utan bifall.

Göta hovrätt

TAH yrkade att hovrätten skulle bifalla hans ansökan om att tidsbestämma livstidsstraffet. Som grund anförde han bland annat att det inte finns någon konkret och beaktansvärd risk för återfall i brottslighet och att han har insikt om sin sjukdomsbild samt har bearbetat den hedersproblematik som fick honom att begå mordet han är dömd för. Hovrätten fann i sin bedömning att frågan om omvandling av livstidsstraffet var för tidigt väckt, med hänsyn till brottets straffvärde satt i relation till den tid som TAH avtjänat. TAH hade vid tiden för hovrättens bedömning avtjänat drygt elva år av sitt livstidsstraff. Därtill kommer den av Rättsmedicinalverket bedömda medelhöga risken för att TAH ska återfalla i allvarlig brottslighet. Sammantaget blev hovrättens bedömning att det föreligger hinder mot att bifalla TAH:s överklagan, varför hovrätten fastställde tingsrättens beslut.

7.1.15 Mål nr B 7076-09 Bifall 46 år 6 månader

Livstidsdomen

Genom dom den 16 november 1982 dömde Gävle tingsrätt LA för mord i två fall, hemfridsbrott och grov mordbrand till fängelse på livstid. Morden bestod i att LA brutit upp dörren till offrens lägenhet med en kofot, varefter LA tagit sig in i sovrummet och utövat våld mot två personer som befann

sig i sängen. Misshandeln bestod i slag med kofot och stick med kniv mot båda offren. De två personerna i sängen avled till följd av det våld som utövats mot dem. LA anlade därefter en brand i lägenheten. Fängelsets längd bestämdes till livstid på grund av den totala hänsynslöshet som präglat brotten och den farlighet som brotten ger uttryck för.

Kriminalvårdens yttrande

Enligt Kriminalvården yttrande anses LA ha främjat sin anpassning i samhället genom att ha fullföljt en samtalsserie och deltagit i programverksamhet på ett fullgott sätt. Sedan 2007 har LA genomfört 13 normalpermissioner med bevakning och lämnat 17 urinprover som samtliga varit negativa. Vidare framgår det att LA regelbundet får besök av sin tidigare hustru, sin bror och dennes sambo och att även några vänner besöker honom. Kriminalvården bedömer i sitt yttrande att LA behöver en långvarig strukturerad utslussningsplan.

Rättsmedicinalverkets yttrande

På grund av LA:s långvariga anstaltsvistelse och då han inte haft några obebakade permissioner och endast vistats i anstalter med hög säkerhetsklass, anför Rättsmedicinalverket i sitt yttrande att riskbedömningen blir något osäker. För att verket ska kunna bedöma risken som låg krävas att LA, även under friare former, fortsätter att uppvisa en positiv utveckling. De riskfaktorer som väger tyngst i Rättsmedicinalverkets bedömning är LA:s tidigare våldsbrottslighet, i synnerhet de mord som omfattas av livstidsdomen. Även historiska fakta, såsom att LA:s uppväxt har präglats av styvfaderns våld, tidig debut i kriminalitet och alkoholmissbruk, väger tungt i verkets bedömning. Vidare framhåller Rättsmedicinalverket i sitt yttrande att LA aldrig varit anpassad på arbetsmarknaden och hans förhållande till kvinnor har präglats av våld, otrohet och instabilitet, vilket också anses utgöra riskfaktorer för återfall i brott. Trots att LA:s personlighetsstörning tonats ner under verkställighetstiden utgör den i sig en riskfaktor i bedömningen. Vidare framhåller Rättsmedicinalverket att LA inte verkar vara medveten om alkoholmissbrukets roll i hans liv och vilka konsekvenser missbruket medfört. LA anses även sakna planering inför en eventuell framtida frigivning. Att LA har ett bristfälligt socialt nätverk och brist på erfarenhet av att fungera i samhället utgör sammantaget, enligt verkets bedömning, en stor riskfaktor för återfall i allvarlig brottslighet. LA:s höga ålder anses emellertid i sig utgöra ett skydd mot återfall i brottslighet, då han sommaren 2010 blev 72 år. Vidare anför Rättsmedicinalverket i yttrandet att LA:s vilja att leva efter gängse normer och värderingar framstår som genuin och han har under verkställighetstiden utvecklats i positiv riktning.

Yttrande från Socialstyrelsen

Tingsrätten inhämtade även ett yttrande från Socialstyrelsen över Rättsmedicinalverkets riskutredning. Socialstyrelsen tog i sin tur in ett yttrande från styrelsens vetenskapliga råd i rättspsykiatri. Chefsöverläkaren anförde i yttrandet bland annat att hon vid tiden för hennes utlåtande fann

stöd för att, i likhet med Rättsmedicinalverket, beskriva risken för återfall i brottslighet som medelhög avseende LA.

Tingsrättens bedömning

Det faktum att LA inte på senare tid har åsidosatt vad som gäller för verkställigheten och att han har medverkat till att främja sin anpassning i samhället talar för bifall till hans ansökan om omvandling, enligt tingsrättens bedömning. Av tingsrättens yttrande framkommer att den brottslighet som omfattas av livstidsdomen innefattar försvårande omständigheter, vilket gör att straffvärdet svarar mot fängelse i 24 år. Tingsrättens bedömning är således att även LA:s verkställighetstid, som vid tingsrättens prövning uppgick till 27 år och 11 månader, talar för att bifalla hans begäran om omvandling. Tingsrätten har därefter i sin omvandlingsprövning koncentrerat sig på att bedöma om det finns risk att LA återfaller i brott som riktar sig mot eller innebär fara för annans liv, hälsa eller personliga säkerhet. De riskfaktorer som Rättsmedicinalverket yttrande avser, anser tingsrätten främst beröra statiska och historiska faktorer. Tingsrättens bedömning är att dessa oföränderliga faktorer inte bör tillmätas fullt så stor betydelse som Rättsmedicinalverket gjort gällande, då de utspelar sig långt tillbaka i tiden. Det framgår vidare i tingsrättens bedömning att LA i förhör vid tingsrätten föreföll vara medveten om de risker det skulle innebära om han nyttjar alkohol igen och han anses även ha tagit stort intryck av Kriminalvårdens programverksamhet. Tingsrättens uppfattning är, i likhet med Rättsmedicinalverkets bedömning, att LA tycks ha ett begränsat socialt nätverk, men att hans umgänge däremot anses som tillräckligt. Det faktum att LA inte haft några permissioner på egen hand gör att tingsrättens riskbedömning innehåller ett osäkerhetsmoment. LA:s ålder utgör emellertid en stark skyddsfaktor mot återfall i allvarlig brottslighet, samt det faktum att han har sin försörjning tryggad vid en framtida frigivning.

Vid den samlade bedömningen fann tingsrätten att underlaget för riskbedömningen var alltför svårbedömbart för att tillåta någon säker bedömning i frågan om det föreligger en konkret och beaktansvärd risk för att LA återfaller i brottslighet av allvarligt slag. Tingsrätten framhåller att detta i sig inte utgör en grund för att vägra LA omvandling av livstidsstraffet. Däremot kan det nämnda förhållandet utgöra skäl för att inte fatta något beslut om omvandling om, av andra orsaker, tiden till dess att en villkorlig frigivning skulle kunna bli aktuell är väsentligen längre än vad som kan krävas för att underlätta den dömdes övergång till ett liv i frihet. Tingsrätten framhåller att detta emellertid inte gäller LA, då hans utslussningstid kan beräknas bli lika lång som den tid som ska löpa till dess att villkorlig frigivning skulle kunna bli aktuell. På grund av detta vann LA:s omvandlingsansökan bifall i tingsrätten. Med beaktande av reglerna om villkorlig frigivning och mot bakgrund av den långa tid som LA varit frihetsberövad och hans begränsade kunskaper om hur det är att leva ett liv i frihet har tingsrätten bedömt att det är nödvändigt med en utslussningstid om tre år. Mot bakgrund av detta bestämdes fängelsestraffets längd till 46 år och 6 månader.

7.2 Kommentar till Bilaga A

Under perioden mellan den 1 januari 2009 och den 7 september 2010 har Örebro tingsrätt fattat beslut i 31 omvandlingsärenden. Samtliga livstidsdomar avsåg mord. Verkställighetstiderna som fullgjorts vid tingsrättens beslut har varierat mellan 10 år och 2 månader och 28 år och 6 månader. I genomsnitt har de livstidsdömda vid tiden för ansökan om omvandling avtjänat 13 år och 10 månader av livstidsstraffet. De omvandlingsärenden som vunnit bifall har omvandlats till fängelse mellan 18 år och 46 år och 6 månader, med en genomsnittlig tid på 26 år och 11,5 månader. Av de 31 omvandlingsansökningar som tingsrätten behandlat, under den aktuella tidsperioden, har 13 vunnit bifall. I tolv ärenden har Rättsmedicinalverket bedömt risken för återfall som *låg*, i fyra som *hög* och i 15 ärenden som *medelhög*. Under redovisningsperioden har elva ärenden överklagats till Göta hovrätt. Göta hovrätt har i sin tur fastställt tingsrättens beslut i samtliga överklaganden.

Rättsmedicinalverkets återfallsriskbedömning	Bifall	Utan bifall
Låg	8	4
Medelhög	5	10
Hög	-	4
Totalt	13	18

Sammanställning av domstolens beslut i Bilaga A.

8 Analys och slutsatser

8.1 Rättsmedicinalverkets återfallsriskbedömning

I enlighet med motiven till omvandlingslagen ska domstolen regelmässigt inhämta utredning med utlåtande om den dömdes risk för återfall i brottslighet från Rättsmedicinalverket. Örebro tingsrätt har i samtliga av de refererade rättsfallen begärt in yttrande från Rättsmedicinalverket. Då reglerna kring riskutredningen är relativt löst hållna har mycket lämnats till Rättsmedicinalverket att själv avgöra hur utredningen ska gå till. Trots att det kan framstå som osäkert att Rättsmedicinalverket givits stor frihet att själv sätta upp ramar för riskutredningens utförande, har rättsfallsstudien visat att riskutlåtandena förefaller ha grundats på omfattande utredning gjord utifrån flera olika perspektiv.

Att Rättsmedicinalverkets utlåtande framstår som omfattande beror på att riskbedömningen bygger på ett antal delutredningar. Delutredningarna styrs av Rättsmedicinalverkets interna riktlinjer och syftar till att plocka fram olika risk- och skyddsfaktorer hos den livstidsdömde. Vid arbetet med att utvärdera den enskildes risk för återfall i brott använder Rättsmedicinalverket sig dels av kliniska bedömningar och dels av riskbedömningsmodeller. Då det i Rättsmedicinalverkets yttrande till domstolen inte framgår vilka delutredningar eller vilka riskbedömningsmodeller som verket använt sig av, är det svårt att uttala sig om de olika utredningarnas och riskbedömningsmodellernas inverkan på det slutliga riskutlåtandet.

I verkets utlåtande graderas den dömdes återfallsrisk som låg, medelhög eller hög. Vad som ryms inom respektive risknivå är upp till Rättsmedicinalverkets utredningslag att avgöra i varje enskilt fall, eftersom bestämmelser och riktlinjer för val av risknivå saknas. Utifrån rättsfallsstudien kan det emellertid konstateras att det finns ett antal faktorer som Rättsmedicinalverket generellt anser bidra till att återfallsrisken blir mer påtaglig, samt ett antal faktorer som generellt förväntas minska risken för återfall. Rättsmedicinalverkets utlåtande och gradering av återfallsrisken grundas på vilka faktorer som görs gällande hos den dömd.

Som riskfaktorer hos de livstidsdömda har Rättsmedicinalverket framförallt pekat på den dömdes personlighetsstörning, psykiska sjukdom, missbruksproblematik såväl före som under verkställighetstiden, bristande sjukdomsinsikt, tidigare våldsbrottslighet och tidig missanpassning.

Som skyddsfaktorer har Rättsmedicinalverket särskilt lagt vikt vid om den dömd har utvecklats gynnsamt under verkställighetstiden, innehar ett stabilt socialt nätverk, har möjlighet till försörjning vid en framtida

frigivning, har studerat och utbildat sig under verkställighetstiden, innehar en god begåvningsnivå och har realistiska planer för sitt liv inför en framtida frigivning. Även den dömdes ålder har visat sig kunna utgöra en skyddsfaktor mot återfall i brott. Gällande LR, KJ, OS och LA har Rättsmedicinalverket anfört att den enskildes ålder i sig utgör ett skydd mot återfall i brottslighet. Angående TZ har verket uttalat att kriminell aktivitet generellt anses minska för personer som uppnått en ålder om 39 år.

En annan omständighet som har varit avgörande för bedömningen är huruvida den dömden påbörjat permissionsgång. Rättsmedicinalverket har i TZ:s fall framfört att detta i det närmaste är att anse som en avgörande faktor för verkets återfallsriskbedömning. I de fall den livstidsdömden endast har haft bevakade permissioner har Rättsmedicinalverket anfört att det frambringa en osäkerhet i verkets bedömning av återfallsrisken. Även den enskildes inställning till gärningen som föranlett livstidsstraffet har visat sig vara av betydelse vid Rättsmedicinalverkets bedömning.

Utifrån rättsfallsstudien kan det vidare konstateras att Rättsmedicinalverket, i viss utsträckning, använt sig av andra instrument än de godkända riskbedömningsmodellerna vid riskbedömningen. Rättsmedicinalverket har bland annat gjort bedömningar av den dömdes allmänintellektuella nivå och personlighet. Eftersom alla riskfaktorer inte kan fångas upp av riskbedömningsmodellerna är det, enligt min uppfattning, viktigt att den enskilde utredaren tillåts att göra självständiga bedömningar när andra varningssignaler uppmärksammas hos den dömden.

Efter att Rättsmedicinalverket lyft fram olika risk- och skyddsfaktorer för återfall i brottslighet hos den livstidsdömden har verket gjort en sammanvägning. Denna sammanvägning har resulterat i att återfallsrisken avseende de livstidsdömda har bedömts som medelhög i de omvandlingsärenden som ingår i rättsfallsstudien. Det som generellt får anses varit avgörande för Rättsmedicinalverkets bedömning är att såväl riskfaktorer som skyddsfaktorer har funnits representerade hos den dömden. Både risk- och skyddsfaktorerna har gjorts så starkt gällande att de inte tagit ut varandra, varför risken för återfall stannat vid medelhög. Hade däremot antingen riskfaktorerna eller skyddsfaktorerna uppskattats väga tyngre, finns det anledning att anta att Rättsmedicinalverkets gradering av återfallsrisken blivit annorlunda.

8.2 Domstolens återfallsriskbedömning

Av rättsfallsstudien har det framkommit att även domstolen gör en sammanvägning av den dömdes risk- och skyddsfaktorer för återfall i brottslighet. Istället för en gradering av den livstidsdömdes återfallsrisk har domstolens sammanvägning resulterat i att den dömdes risk för återfall i allvarlig brottslighet bedömts som *konkret och beaktansvärd*, som *alltför svårbedömbart för att tillåta någon säker bedömning* eller att *återfallsrisken*

inte varit att anse som konkret eller beaktansvärd. Detta har i sin tur varit avgörande för utgången i omvandlingsärendet.

Det kan utifrån rättsfallsstudien vidare konstateras att Örebro tingsrätt och Göta hovrätt fäster stor vikt vid Rättsmedicinalverkets riskbedömning. Även Kriminalvårdens yttrande har visat sig vara av betydelse för domstolens återfallsriskbedömning. Av de refererade rättsfallen har det framkommit att domstolen regelmässigt vid återfallsriskbedömningen fastställer huruvida det har förelegat någon misskötsamhet från den dömdes sida och om den dömde medverkat till att främja sin anpassning i samhället under verkställighetstiden. Dessa bedömningar har nästan uteslutande grundats på den information som Kriminalvården lämnat.

8.2.1 Bedömning av återfallsrisken

Av rättsfallsstudien har det framkommit att Örebro tingsrätt gör en självständig prövning av återfallsrisken mot bakgrund av vad som förevarit i omvandlingsärendet. Trots att tingsrätten fäst stor vikt vid Rättsmedicinalverkets riskbedömning har rätten även tagit hänsyn till andra omständigheter vid sin återfallsriskbedömning. Tingsrätten har bland annat tagit hänsyn till KV:s vänskapsrelation med en före detta kriminalvårdare, till IK:s ålder, till att LA har sin försörjning tryggad vid en framtida frigivning och till den inverkan och kontroll som massmedia förväntats ha på AÖ vid en framtida frigivning. Det faktum att domstolen även tillskrivit andra omständigheter betydelse vid återfallsriskbedömningen tyder på att domstolen inte känner sig bunden av den utredning som förevarit i ärendet. Eftersom risken för återfall är en föränderlig faktor som är beroende av ett sammanhang är det möjligt att risken för återfall blivit mer eller mindre påtaglig sedan Rättsmedicinalverkets riskutredning. Det är även möjligt att domstolen vid sin prövning finner andra sammanhang, än de som Rättsmedicinalverket uppmärksammat, för när återfallsrisken gör sig särskilt gällande hos den dömde.

Det är även visat att Örebro tingsrätten frångått vissa av de riskfaktorer som Rättsmedicinalverket gjort gällande. Tingsrätten har bland annat valt att bortse från några av de riskfaktorer som Rättsmedicinalverket framhållit avseende VB. Beslutet motiverades med att riskfaktorerna byggde på en schablonisering utan direkt koppling till VB. Domstolen har även valt att inte tillskriva vissa riskfaktorer samma betydelse som vad Rättsmedicinalverket har gjort. Beträffande AÖ och LA har tingsrätten bedömt att vissa av de historiska faktorer som Rättsmedicinalverket gjort gällande inte ska tillmätas så stor betydelse i återfallsriskbedömningen eftersom händelserna utspelar sig långt tillbaka i tiden. Att Rättsmedicinalverkets återfallsriskbedömning ofta innehåller flera historiska faktorer beror på att verket använder sig av olika riskbedömningsmodeller som till viss del bygger på statistiskt fastställda riskbedömningsfaktorer. Det har emellertid framkommit att även domstolen tillmätt historiska och statistiska faktorer betydelse vid återfallsriskbedömningen. Bland annat

vägdes TZ:s tidigare kriminella livsstil in i tingsrättens återfallsriskbedömning samt det faktum att TZ blivit dömd vid fem tillfällen före livstidsdomen. TZ hade vid tingsrättens bedömning avtjänat 14 år och 3 månader av sitt livstidsstraff, varför den tidigare brottsligheten får antas ha ägt rum långt tillbaka i tiden. Även den våldsbrottslighet som HK gjort sig skyldig till före livstidsdomen och den brottslighet som KJ blivit dömd för tidigare i sitt liv samt det faktum att hans liv före livstidsdomen präglats av missbruk fick betydelse vid tingsrättens bedömning av återfallsrisken.

Bedömningen av vilka risk- och skyddsfaktorer som domstolen tillmäter betydelse, är avgörande för om återfallsrisken är att betrakta som konkret och beaktansvärd. Av rättsfallsstudien har det framkommit att domstolen, beroende på den sammanvägda återfallsrisken, antingen bedömt att det:

- förelegat en konkret och beaktansvärd risk för återfall,
- att återfallsrisken inte framställt som konkret och beaktansvärd, eller
- att underlaget för riskbedömningen har varit alltför svårbedömbart för att tillåta någon säker bedömning av återfallsrisken.

Hur domstolen valt att bedöma återfallsrisken har i sin tur varit avgörande för utgången i respektive omvandlingsärende.

Gällande TZ, LR, HK, KJ, OS och TAH har tingsrätten bedömt risken för återfall i allvarlig brottslighet som *konkret och beaktansvärd*. HD har i NJA 2008 s. 579 preciserat begreppet konkret och beaktansvärd risk till att risken för återfall ska grundas på konkreta omständigheter som direkt kan hänföras till den dömde och att det inte är tillräckligt att återfallsrisken inte kan uteslutas. Av vad som framkommit av rättsfallsstudien har domstolen framförallt koncentrerat sig på att bedöma risken att den dömde återfaller i våldsbrott. Beträffande KJ har Örebro tingsrätt emellertid bedömt risken för återfall i grova egendomsbrott. Detta skedde mot bakgrund av att KJ vid flera tillfällen före livstidsdomen blivit dömd för denna typ av brottslighet. I linje med motiven till omvandlingslagen och de besked som HD lämnat har domstolen i samtliga fall där risken för återfall bedömts som konkret och beaktansvärd lämnat omvandlingsansökan utan bifall.

Det som varit avgörande när Örebro tingsrätt bedömt risken för återfall i allvarlig brottslighet som konkret och beaktansvärd har framförallt varit den dömdes förhållningssätt till olika berusningsmedel. Det har av rättsfallsstudien framkommit att LR:s, HK:s, KJ:s och OS:s liv till stor del präglats av missbruk och att deras brottslighet i flera fall har varit knuten till deras missbrukssituation. Det faktum att HK och OS har fortsatt missbruka under verkställighetstiden har, enligt tingsrätten, utgjort en avgörande riskfaktor för återfall i brottslighet. Även KJ:s planer på att kunna dricka alkohol efter en framtida frigivning, har utgjort en tungt vägande riskfaktor i återfallsriskbedömningen för såväl Örebro tingsrätt som Göta hovrätt.

Trots att Rättsmedicinalverket bedömt risken för återfall i brottslighet som medelhög, har Örebro tingsrätt beträffande HF, KV, AÖ och IK gjort den sammanvägda bedömningen att det *inte föreligger någon konkret och beaktansvärd risk för återfall i allvarlig brottslighet*. Tingsrätten har

emellertid uttalat att det gällande HF inte kan uteslutas att en viss risk för återfall i brottslighet av allvarligt slag föreligger. Att HF:s omvandlingsansökan trots återfallsrisken bifölls är helt i enlighet med HD:s uttalanden i NJA 2008 s. 579, där det framkommer att en inte utesluten återfallsrisk inte får utgöra grund för att vägra bifall till en omvandlingsansökan. Angående IK har Örebro tingsrätt fokuserat på att bedöma IK:s återfallsrisk för våld mot närstående. Enligt rätten har denna risk endast bedömts framstå som konkret och beaktansvärd då IK befinner sig i en nära relation igen. Det som emellertid får anses ha haft avgörande betydelse för återfallsriskbedömningen i IK:s fall, var det faktum att han vid en planerad frigivning skulle ha uppnått en hög ålder. I enlighet med de motivuttalanden och praxis från HD bifölls HF, KV:s, AÖ:s och IK:s omvandlingsansökningar, då återfallsrisken inte har ansetts nå upp till kravet på att vara konkret och beaktansvärd.

Av rättsfallsstudien har det vidare framkommit att HF, KV och AÖ tidigare varit beroende av alkohol eller droger. Vid tingsrättens omvandlingsprövning bedömdes HF, KV och AÖ emellertid ha bearbetat sitt tidigare missbruk på ett seriöst sätt och levt drogfria en längre period. Mot bakgrund av vad som förevarit i rättsfallen förefaller dessa omständigheter ha haft betydande inverkan på rättsens återfallsriskbedömning.

Beträffande RW, VB, AÅ, RM, och LA har tingsrätten bedömt att *underlaget för bedömningen av risken för återfall i allvarlig brottslighet har varit alltför svårbedömbart för att tillåta någon säker prövning av återfallsrisken*. Att tingsrätten i en tredjedel av omvandlingsärendena i rättsfallsstudien gjort denna bedömning visar framförallt på svårigheten med att uppskatta och bedöma risken för återfall. Utifrån HD:s uttalande i NJA 2008 s. 579 har det framkommit att en otillräcklig eller alltför svårbedömbart riskbedömning kan läggas till grund för att inte fatta något beslut i omvandlingsfrågan om talan om omvandling anses vara för tidigt väckt. Talan kan vara för tidigt väckt i de fall tiden till dess att en villkorlig frigivning kan bli aktuell är väsentligen längre än vad som krävs för att underlätta den dömdes övergång till ett liv i frihet. Örebro tingsrätt har lämnat RW:s, VB:s, AÅ:s och RM:s omvandlingsansökningar utan bifall med hänvisning till HD:s uttalande. Göta hovrätt har gjort samma bedömning som tingsrätten avseende AÅ och RM. Däremot har hovrätten bedömt RW:s risk för återfall i brottslighet som såväl konkret som beaktansvärd med anledning av hans avvikande personlighetsdrag.

Av rättsfallsstudien har det vidare framkommit att RW:s, AÅ:s och RM:s liv har präglats av missbruk. Angående AÅ har tingsrätten uttalat att underlaget för återfallsriskbedömningen har framstått som alltför svårbedömbart, främst på grund av att det har bedömts finnas en osäkerhet kring huruvida hennes förändringar och drogfrihet varit att betrakta som genuin. Eftersom missbruk har visat sig vara en tungt vägande riskfaktor är det sannolikt att ett tidigare missbruk även skapar osäkerhet vid domstolens bedömning av

återfallsrisken, vilket kan föranleda att underlaget för återfallsriskbedömningen framstår som alltför svårbedömbart.

Beträffande LA bifölls hans omvandlingsansökan, trots att underlaget för att göra någon säker återfallsriskbedömning ansågs vara alltför svårbedömbart. Omvandlingen skedde med beaktande av brottets straffvärde och den långa verkställighetstid som LA avtjänat. Mot bakgrund av detta beräknades LA:s utslussningstid bli lika lång som den tid som skulle löpa till dess att villkorlig frigivning skulle kunna bli aktuell, varför hans ansökan bifölls i enlighet med HD:s uttalanden. Att risken för återfall i brottslighet präglats av en osäkerhet avseende LA berodde framförallt på att han inte hade haft några permissioner på egen hand. LA:s höga ålder samt det faktum att LA hade sin försörjning tryggad vid en framtida frigivning, får däremot anses ha utgjort starka skyddsfaktorer mot återfall i allvarlig brottslighet. Även den omständigheten att LA bedömdes vara medveten om riskerna med att dricka alkohol vid en framtida frigivning har visat sig utgöra en betydande skyddsfaktor mot återfall i brottslighet vid tingsrättens återfallsriskbedömning.

Med anledning av att varje återfallsriskbedömning är unik och då det saknas närmare reglering kring vilka faktorer hos den enskilde som ska tillmätas betydelse vid bedömningen, är det svårt att uttala sig om vad som blir avgörande vid domstolens bedömning av återfallsrisken när Rättsmedicinalverket bedömt risken för återfall som medelhög. Det är emellertid möjligt att utifrån rättsfallstudien, lyfta fram några omständigheter som generellt får anses ha vägt tungt i domstolens återfallsriskbedömning.

Sammantaget kan sägas att det som framförallt får anses ha varit centralt vid domstolens bedömning av risken för återfall i allvarlig brottslighet har varit den dömdes missbruk. Av de 15 granskade rättsfallen förekommer någon form av missbruksproblematik hos tolv av de livstidsdömda. Det rör sig om missbruk av droger, alkohol och läkemedel, såväl före som under verkställighetstiden. En pågående missbruksproblematik och tidigare begången brottslighet som har ett tydligt samband med missbruket får, utifrån vad som framkommit, anses utgöra en starkt bidragande orsak till att risken för återfall i allvarlig brottslighet bedöms som konkret och beaktansvärd vid domstolens omvandlingsprövning. Även den omständigheten att den enskilde intagit en förringande attityd till sitt tidigare missbruk, får anses utgöra en tung riskfaktor i sammanhanget. Då den dömda istället anses ha bearbetat sin missbruksproblematik och varit drogfri en lång period har det däremot visats kunna få positiva verkningar på domstolens återfallsriskbedömning.

En annan omständighet som får anses vara av stor betydelse vid domstolens bedömning av återfallsrisken är huruvida den dömda påbörjat permission. Av de fem omvandlingsärenden som vunnit bifall i tingsrätten hade samtliga livstidsdömda beviljats permissioner, HF och KV utan övervakning och AÖ, IK och LA med övervakning. Av de tio omvandlingsärenden som lämnats

utan bifall hade TZ, LR, AÅ och TAH inte beviljats permission vid domstolens prövning. Av de återstående sex livstidsdömda som inte fått bifall på sin omvandlingsansökan, hade RW, VB och RM beviljats obebakad permission och HK, KJ och OS permission under övervakning, vid domstolens prövning. Att väl genomförda permissioner utgör en tungt vägande skyddsfaktor mot återfall i brott förefaller naturligt. Detta eftersom den enskilde först vid friare vistelser utanför anstalten kan visa att han eller hon inte löper någon risk att återfalla i brottslighet.

Den dömdes ålder får vidare anses utgöra ytterligare en omständighet som visat sig vara av betydelse vid domstolens bedömning av återfallsrisken. Beträffande tre av de fem livstidsdömda som fått sina straff omvandlade har Örebro tingsrätt lyft fram den dömdes ålder som en skyddsfaktor mot återfall. I IK:s fall kom åldern att i det närmaste få en avgörande betydelse för tingsrättens bedömning. Mot bakgrund av tingsrättens uttalande hade utgången i fallet troligtvis blivit en annan om det varit fråga om en yngre person. Faran med att tillmäta erfarenhetsmässiga och statistiska uppgifter alltför stor betydelse i denna typ av frågor är då den enskilde inte passar in i den uppställda schablonen. För att riskbedömningen ska framstå som mindre osäker bör den sammanvägda återfallsriskbedömningen, enligt min mening, framförallt grundas på omständigheter som direkt kan hänföras till den enskilde.

8.2.2 Åsidosatt vad som gäller för verkställigheten

I domstolens återfallsriskbedömning ingår även en bedömning av den dömdes skötsamhet under verkställighetstiden. Utifrån de uppgifter som framkommit av de refererade rättsfallen har samtliga livstidsdömda någon gång under verkställighetstiden gjort sig skyldiga till misskötsamhet. Misskötsamheten har bland annat bestått i att de dömda vägrat lämna urinprov, vägrat arbeta, innehaft otillåtna föremål, avvikit från permission, skadat inredning på anstalten, uppträtt olämpligt mot personer på anstalten samt varit påverkade av något berusningsmedel. Av motiven till omvandlingslagen framgår emellertid att enstaka regelbrott inte ska påverka domstolens bedömning.

Örebro tingsrätten har i de fem omvandlingsärenden som vunnit bifall, bedömt att den misskötsamhet som de dömda gjort sig skyldiga till inte bör tillmätas någon betydelse i omvandlingsfrågan. Liknande uttalanden har tingsrätten gjort beträffande RW, LR, VB, OS, RM och TAH, trots att deras ansökningar om omvandling lämnades utan bifall. Att åsidosättandet av reglerna för verkställigheten inte har tillmätts någon betydelse har, enligt tingsrättens mening, antingen berott på misskötsamhetens art och omfattning eller på att misskötsamheten inträffat en lång tid före tingsrättens prövning. Avseende HK, KJ och AÅ har Örebro tingsrätt inte uttalat sig om huruvida den misskötsamhet som de gjort sig skyldiga till ska påverka återfallsriskbedömningen. Detta tar förmodligen ursprung i att risken för

återfall i allvarlig brottslighet redan tidigt i omvandlingsprövningen, framstått som konkret och beaktansvärd. Endast beträffande TZ har Örebro tingsrätt klart uttalat sig om att den misskötsamhet som han gjort sig skyldig till under verkställighetstiden bör vägas in i bedömningen av återfallsrisken.

Av motiven till omvandlingslagen framkommer att då den dömde väsentligen brutit mot vad som gäller för verkställigheten ska det i högre utsträckning påverka domstolens bedömning. Rymningar och berusning under verkställighetstiden är exempel misskötsamhet av denna karaktär. Örebro tingsrätt har emellertid valt att bortse från VB:s rymning, med motiveringen att händelsen inträffat så långt tillbaka i tiden att den inte borde påverka omvandlingsprövningen. Den omnämnda misskötsamheten hade inträffat 2004 och tingsrätten prövade VB:s ansökan om omvandling 2009. Enligt HD kan en ansökan om omvandling inte bifallas om den dömde gjort sig skyldig till misskötsamhet en förhållandevis kort tid före omvandlingsprövningen. Någon närmare definition av begreppet förhållandevis kort tid ges inte. Örebro tingsrätts bedömning, avseende hur långt tillbaka i tiden som misskötsamhet hos den livstidsdömde ska tillmätas betydelse, har utifrån rättsfallsstudien emellanåt framstått som spretig. Beträffande prövningen av TAH:s omvandlingsansökan har tingsrätten konstaterat att den misskötsamhet som han gjort sig skyldig till sedan 2000 inte talar mot en omvandling. Avseende OS har tingsrätten nöjt sig med att konstatera att OS inte haft någon rapporterad misskötsamhet de senaste fem åren. Vid tingsrättens prövningar av TZ:s och LR:s omvandlingsansökningar 2009, valde rätten emellertid att väga in den misskötsamhet som de båda gjort sig skyldiga till 2004. Även om misskötsamheten inte får anses ha haft någon avgörande betydelse för tingsrättens återfallsriskbedömning, vägdes den ändå in i den samlade bedömningen.

8.2.3 Medverkat till att främja sin anpassning i samhället

Även huruvida den dömde medverkat till att främjat sin anpassning i samhället har betydelse för domstolens bedömning av återfallsrisken. Kriteriet ska, enligt motiven till omvandlingslagen, ges en vid tillämpning och den dömdes insatser ska bedömas efter dennes personliga förutsättningar.

Av rättsfallsstudien har det framkommit att Örebro tingsrätt, i samtliga av de omvandlingsärenden som fått livstidsstraffet tidsbestämt, gjort bedömningen att den livstidsdömde medverkat till att främja sin anpassning i samhället. Av de ärenden som inte vunnit bifall har Örebro tingsrätt ansett att RW, VB, OS och RM uppfyllt de krav som ställs beträffande detta kriterium. Det som tingsätten framförallt tagit i beaktning vid sin bedömning av om den dömde medverkat till att främja sin anpassning i samhället har varit huruvida den dömde under verkställighetstiden arbetat,

deltagit i Kriminalvårdens olika programverksamheter, studerat och upprätthållit kontakten med sitt sociala nätverk.

I besluten avseende TZ:s, LR:s, HK:s, KJ:s och AÅ:s omvandlingsansökningar har tingsätten däremot inte uttalat sig om huruvida de dömda främjat sin anpassning i samhället. Detta beror förmodligen på att återfallsrisken, av andra anledningar, redan tidigt har bedömts utgöra hinder för omvandling. Endast avseende TAH har Örebro tingsrätt uttalat sig om att den dömda inte försökt att främja sin anpassning i samhället på ett fullgott sätt. Kriminalvården har emellertid i sitt yttrande avseende TAH uttalat att han inte kunnat erbjudas något deltagande i programverksamhet på grund av språksvårigheter. Då Örebro tingsrätt vid återfallsriskbedömningen likväl tagit i beaktande att TAH inte främjat sin anpassning i samhället på ett tillfredsställande sätt, kan det mot bakgrund av Kriminalvårdens uppgifter ifrågasättas huruvida någon hänsyn tagits till TAH:s personliga förhållanden.

8.3 Återfallsriskbedömningens komplexitet

Att det finns svårigheter med att göra en säker riskbedömning är något som har framhållits i förarbetena till såväl omvandlingslagen som LRV. Även i rättsfallsstudien har svårigheter med återfallsriskbedömningen påvisats genom att Örebro tingsrätt, i en tredjedel av omvandlingsärendena, har bedömt att underlaget för bedömningen av risken för återfall i allvarlig brottslighet har varit alltför svårbedömbart för att tillåta någon säker prövning av återfallsrisken. Svårigheten ligger i att vi människor saknar förmåga att veta vad framtiden bär med sig. Att vi ändå försöker uppskatta sannolikheten att ett möjligt händelseförlopp kommer att inträffa beror på en strävan att förebygga den fara som risken avser, genom att med olika åtgärder försöka påverka händelseutvecklingen i önskvärd riktning.

I motiven till omvandlingslagen motiveras införandet av återfallsriskbedömningen med att frigivning av livstidsdömda ska kunna ske utan att samhällsskyddet eftersätts. Samhällsskydd får anses vara nära förknippat brottsprevention, då syftet med åtgärderna ofta är att på olika sätt förebygga och därmed förhindra att nya brott begås. För den omständigheten att samhällsskyddsåtgärder inte omgärdas med tillräckliga begränsningar, kan de lätt komma i konflikt med den enskildes rättigheter och med grundläggande straffrättsliga principer, såsom proportionalitet och förutsebarhet. När en konkret och beaktansvärd risk för återfall i allvarlig brottslighet utgör ett absolut hinder mot bifall till en omvandlingsansökan kan man fråga sig om en uppskattning av en föränderlig faktor ska få motivera att den enskildes rätt till frihet eftersätts. Livstidsstraffet föranleds visserligen bara av de brott som lagstiftaren ser allvarligast på. I rättsfallsstudien har samtliga livstidsdömda straffats för ett eller flera mord. Att samhället för en tid skyddas från dessa brottslingar finner nog de flesta

lämpligt. Hur länge som samhället ska skyddas från dessa lagöverträdare och om riskbedömningar ska få ha avgörande betydelse för utgången i ett omvandlingsärende kan däremot diskuteras.

Huruvida en riskbedömning ska få läggas till grund för utgången av en livstidsdömds omvandlingsansökan bör, enligt min uppfattning, vara avhängigt på hur säkra bedömningar som går att göra. Det har framkommit att forskningen på området är under ständig utveckling. Den metod som Rättsmedicinalverket idag använder sig av är en strukturerad klinisk bedömning. Utfallet av riskbedömningarna har förbättrats och dagens metoder ska vara betydligt bättre än slumpen, då riskbedömningarna hävdas uppgå till en säkerhet om 75-80 procent. Domstolens säkerhet i att välja ut de individer som förväntas återfalla i brottslighet bör vara en styrande faktor för vilken betydelse risken för återfall i brottslighet ska ges vid omvandlingsprövningar. Då omvandlingslagen är en förhållandevis ny lag som endast tillämpats sedan 2006 finns det idag inget svar på hur säker domstolens uppskattning av de livstidsdömdas återfallsrisk har varit. Rättsmedicinalverket och Kriminalvården bedriver emellertid ett forsknings- och samarbetsprojekt som går under namnet *Risk- och skyddsfaktorer för intrainstitutionellt våld respektive våld i samhället hos livstidsdömda i Sverige*. Projektet syftar bland annat till att utvärdera hur många av de livstidsdömda, som fått sina straff tidsbestämda, som har återfallit i brottslighet.⁹⁸ Då materialet inte var färdigställt vid tiden för uppsatsens inlämning hänvisas istället till forskning kring återfallsfrekvensen beträffande livstidsdömda som fått sina livstidsstraff tidsbestämda genom nådeinstitutet. Mellan åren 1995-2001 tidsbestämdes 21 livstidsstraff av regeringen. Av dessa har fem personer utvisats från landet, fyra har avlidit och en har överlämnats till rättspsykiatrisk vård. Av de återstående elva personerna har tre dömts för nya brott, varav en för rattfylleri, en för mordbrand och en för grov kvinnofridskränkning. Före verkställigheten av livstidsstraffet bedömdes nio av de elva personerna ha missbruksproblem.⁹⁹ Som framgått tidigare bedöms risken för återfall i brott även av regeringen innan ett nådebeslut fattas. Det är emellertid svårt att säga något om den återfallsriskbedömning som gjorts beträffande de fall som ingår i återfallsstatistiken, då nådebeslutet inte motiveras. Andelen återfall får likväl anses som förhållandevis låg beträffande de livstidsdömda ($3/11 = 27$ procent) jämfört med återfallsfrekvensen hos personer som avtjänat ett från början tidsbestämt fängelsestraff. Risken för att en person som dömts till fängelse i högst tre månader återfaller i brottslighet inom två år efter frigivningen, bedöms vara 32 procent. För de personer som dömts till fängelse mellan sju och tolv månader eller till fängelse i mer än ett år, ligger återfallsfrekvensen på 72 procent respektive 51 procent, inom två år efter

⁹⁸ Kriminalvårdens hemsida:

http://www.kriminalvarden.se/upload/om_kriminalvarden/Forskning/Pagaende_projekt_okt_2009.pdf?epslanguage=sv, [2010-12-10, kl. 10.51].

⁹⁹ Gustavsson: *Livstidsdömda – En beskrivning och jämförelse av livstidsdömda under 1980-, 1990- och 2000-talet och uppgifter och återfall, frigivning, de intagnas egna åsikter samt analys av den framtida utvecklingen*, s. 7.

frigivningen.¹⁰⁰ Om de livstidsdömdas lägre återfallsstatistik beror på att regeringen utfört återfallsriskbedömningar eller om andra faktorer spelar in är svårt att avgöra just eftersom nådeinstitutet är diskretionärt och ensidigt. Siffrorna visar emellertid på att återfallsrisken framstår som lägre beträffande de personer som avtjänat ett från början icke tidsbestämt fängelsestraff.

Huruvida en riskbedömning ska få läggas till grund för utgången av en livstidsdömds omvandlingsansökan bör enligt min mening även vara beroende av vilken risknivå som ska krävas för att den enskildes rätt till frihet ska få eftersättas. Valet av risknivå bör i sin tur vara avhängigt på hur starkt samhällsskyddsintresset gör sig gällande i förhållande till den enskildes rätt till frihet. Regeringen valde att sätta risknivån vid konkret och beaktansvärd för att åtgärder enbart grundade på intresset av samhällsskydd ska få vidtas mot den dömda. HD har senare bekräftat risknivån genom att påpeka att en konkret och beaktansvärd risk för återfall i allvarlig brottslighet utgör ett absolut hinder mot bifall. Behovet av samhällsskydd görs därmed starkt gällande vid omvandlingsprövningar. Att risknivån inte har satts högre innebär i sig en risk att en större andel ”ofarliga” personers hålls inlåsta i brottspreventivt syfte. Hade risknivån istället satts lägre än vad den är idag hade fler livstidsdömda fått sina straff omvandlade, men osäkerhet kring risken för återfall i brottslighet hade däremot varit större bland dem som frigetts.

Införandet av återfallsriskbedömningen motiverades bland annat med att riskbedömningar utförs och är accepterade i andra sammanhang, bland annat vid häktesförhandlingar. Vid beslut om häktning på recidivgrund avser domstolens riskbedömning endast tiden fram till lagföringen av den gärning som personen är misstänkt för. Det faktum att återfallsrisken är föränderlig över tiden innebär att en uppskattning av en persons framtida beteende under en kortare tidsperiod bör vara mer säker än då återfallsriskbedömningen avser en lång tid framöver. Riskbedömningar som görs vid häktesförhandlingar bör således vara mindre problematiska än de som görs vid omvandlingsprövningar. Proportionalitetsprincipen gör sig likväl gällande vid prövningen av häktningsfrågan, även om kravet på visshet kring återfallsrisken ställs lägre än vid omvandlingsprövningar. Trots vissa likheter framstår skillnaderna mellan riskbedömningarnas utgångspunkter, vid häktning respektive omvandlingsprövning som väsentliga.

Skillnader får även anses förekomma mellan de riskbedömningar som görs vid domstolens beslut om rättspsykiatrisk vård ska förenas med särskild utskrivningsprövning och de som görs vid omvandlingsprövningar. Att skyddsintresset gör sig särskilt gällande avseende psykiskt sjuka personer råder det inget tvivel om. Det framstår även som mindre problematiskt att uppskatta återfallsrisken beträffande en sjuk person, när risken för återfall kan kopplas till en sjukdom. Eftersom återfallsrisken generellt inte kan

¹⁰⁰ Sarnecki: *Introduktion till kriminologin*, s. 434.

härledas till just en specifik omständighet hos den livstidsdömde blir uppskattningen betydligt svårare och mer osäker.

Ett annat osäkerhetsmoment som jag har funnit i återfallsriskbedömningen är det faktum att en risk är beroende av ett sammanhang. Att identifiera alla sammanhang då risken för återfall kan göras gällande är inte möjligt. Även den omständigheten att en person i ett visst sammanhang bedöms utgöra en hög risk för återfall i brott innebär inte att risken med säkerhet kommer att realiseras.

Att hålla en person inlåst för något han eller hon förväntas göra i framtiden, utgör en konflikt mellan samhällets trygghet och den enskildes rätt till frihet. Min uppfattning är att fängelsestraffet primärt bör vara förbehållet att användas som straffande reaktion på brott. För att straffsystemet ska vara konsekvent och sammanhängande bör det, precis som för tidsbestämda straff, inte finnas någon möjlighet att förlänga verkställighetstiden på grund av brottspreventiva skäl. Samhällsskyddsintresset får emellertid anses göra sig särskilt gällande beträffande livstidsdömda. Det får därmed anses finnas starka skäl för att låta en återfallsriskbedömning ingå som ett kriterium av avgörande betydelse vid omvandlingsprövningen. Återfallsriskbedömningen har emellertid visat sig vara omgärdad av ett flertal osäkerhetsfaktorer. För att öka rättssäkerheten för de livstidsdömda skulle risknivån kunna höjas. En högre risknivå innebär samtidigt att samhällsskyddet sätts efter, då osäkerheten kring den frivignes återfallsrisk förväntas bli större. Det är möjligt att laborera med risknivån och ifrågasätta återfallsriskkriteriets existens i all oändlighet. Då fullständigt säkra riskbedömningar inte är möjliga att uppnå, bör svaret på frågan om risken för återfall ska få ha avgörande betydelse för utgången i ett omvandlingsärende vara beroende av vilket intresse som anses väga tyngts. Min uppfattning är att samhällsskyddet gör sig särskilt starkt gällande avseende livstidsdömda. Med beaktande av detta och av den forskning som idag finns tillgänglig beträffande riskbedömningars säkerhet, bör återfallsrisken fortfarande vara ett kriterium av avgörande betydelse vid omvandlingsprövningar i väntan på att en utförlig utredning av domstolarnas återfallsriskbedömning kan presenteras.

8.4 Slutsatser

Återfallsriskbedömningen finns lagstadgad i 4 § första stycket OmvL. Regler och riktlinjer för bedömningen av en livstidsdömds återfallsrisk finns i förordning (2006:1119) och i SOSFS (2006:16). Dessa regleringar har emellertid visat sig endast sätta upp en yttre ram för riskbedömningens genomförande. Mycket har därför lämnats till Rättsmedicinalverket att själv avgöra hur riskutredningen ska genomföras och vilka faktorer som ska tillmätas betydelse. Till stöd i sin bedömning använder Rättsmedicinalverket sig av olika riskbedömningsmodeller, där olika riskfaktorer bedöms med hjälp av standardiserade checklistor. Det har framkommit att verkets slutliga bedömning grundar sig på en sammanvägning av olika risk- och

skyddsfaktorer för återfall i brottslighet hos den dömda. Att Rättsmedicinalverket angett återfallsrisken som medelhög i de omvandlingsärenden som ingår i rättsfallsstudien beror på att såväl riskfaktorer som skyddsfaktorer av avgörande betydelse, har funnits representerade hos de dömda.

Trots att domstolen gör en självständig prövning av återfallsrisken tillerkänns Rättsmedicinalverkets yttrande stor betydelse i omvandlingsfrågan. Domstolens återfallsriskbedömning har visat sig ofta vara grundad på samma omständigheter som Rättsmedicinalverket gjort gällande i sitt yttrande. Av sammanställningen i Bilaga A går det även att utläsa en koppling mellan Rättsmedicinalverkets riskbedömning och domstolens beslut. Sambandet framstår som mest tydligt då verket bedömt den dömdes återfallsrisk som hög, vilket resulterat i att samtliga omvandlingsansökningar lämnats utan bifall.

Utifrån vad som framkommit av rättsfallsstudien är det möjligt att lyfta fram tre omständigheter som generellt får anses ha varit av avgörande betydelse vid domstolens återfallsriskbedömning, då Rättsmedicinalverket bedömt risken för återfall som medelhög. Domstolen har fäst stor vikt vid den dömdes missbrukssituation, ålder och huruvida den dömda påbörjat permission. Det som i synnerhet får anses ha varit avgörande för återfallsriskbedömningen är den livstidsdömdes förhållningssätt och inställning till olika berusningsmedel.

Domstolens återfallsriskbedömning har visat sig vara avgörande för utgången i omvandlingsärendet. I de fall den dömdes återfallsrisk inte varit att betrakta som konkret och beaktansvärd har omvandlingsansökan vunnit bifall. Vid domstolens återfallsriskbedömning har det vidare framkommit att samtliga livstidsdömda som beviljats omvandling har bedömts ha medverkat till att främja sin anpassning i samhället och den misskötsamhet de gjort sig skyldiga till har inte bedömts påverka omvandlingsfrågan. Dessutom hade alla påbörjat permission vid tingsrättens omvandlingsprövning. I de fall domstolen istället bedömt att det förelegat en konkret och beaktansvärd risk för återfall i allvarlig brottslighet, har ansökan om omvandling av livstidsstraffet i samtliga fall lämnats utan bifall. Beträffande de fall då domstolen bedömt att underlaget för återfallsriskbedömningen varit otillräckligt eller alltför svårbedömbart, har straffvärdet på gärningen som föranlett livstidsstraffet med beaktande av avtjänad tid vid domstolens omvandlingsprövning varit avgörande för domstolens beslut i omvandlingsfrågan.

HD lämnar i NJA 2008 s. 579 flera viktiga besked kring tillämpningen av omvandlingslagen. Förtydliganden kring återfallsriskkriteriet var välkomna med anledning av att flera frågor lämnats obesvarade i lagens förarbeten. Utifrån rättsfallsstudien kan det konstateras att domstolen generellt förhåller sig väl till HD:s uttalanden beträffande återfallsriskkriteriet. Det är emellertid möjligt att ifrågasätta huruvida någon hänsyn tagits till TAH:s personliga förhållanden vid domstolens omvandlingsprövning. Även

beträffande Örebro tingsrätts bedömning av om den dömda åsidosatt vad som gäller för verkställigheten kan vissa bedömningar ifrågasättas, då en viss bristande konsekvens uppmärksammas i detta sammanhang. Detta kan antas vara en följd av att tydlig vägledning fortfarande saknas på området. En bristande stringens medför emellertid begränsningar i förutsebarheten för de livstidsdömda.

Utifrån vad som förevarit i uppsatsen har det framkommit att återfallsriskbedömningar präglas av ett stort mått av osäkerhet. Svårigheten ligger i att förutse en individs framtida beteende. Frågan huruvida en återfallsriskbedömning ska få ha avgörande betydelse vid omvandlingsprövningen har visat sig vara en balansgång mellan å ena sidan den enskildes rätt att inte frihetsberövas utan giltiga grunder och å andra sidan samhällsskyddsintresset. Eftersom fullständigt säkra riskbedömningar inte är möjliga att genomföra bör svaret på frågan vara beroende av vilket intresse som anses väga tyngst. Min uppfattning är att intresset för samhällsskyddet får anses göra sig särskilt gällande beträffande livstidsdömda. Beträffande de livstidsdömda som ingår i rättsfallsstudien har samtliga blivit dömda för att ha begått eller varit delaktiga i ett eller flera mord. Mot bakgrund av detta och den forskning som idag finns att tillgå beträffande riskbedömningars säkerhet, bör en återfallsriskbedömning fortfarande ingå som ett avgörande kriterium vid omvandlingsprövningar i väntan på att en utförlig utvärdering kan presenteras av hur säkra domstolens återfallsriskbedömningar varit. Det är därför inte uteslutet att återfallriskens betydelse för utgången i omvandlingsärenden kommer att omvärderas efter att utredningen står klar.

Ett intressant uppslag för ett framtida examensarbete, för den som är intresserad av omvandlingsinstitutet, kan vara att studera återfallsriskbedömningar utifrån de kommande resultaten av Rättsmedicinalverkets och Kriminalvårdens forsknings- och samarbetsprojekt.

Bilaga A

2009

Målnr & domsdatum i Örebro TR	Namn	Brott som omfattas av livstidsdomen	Avtjänad tid vid TR:s beslut	Grad av återfallsrisk enligt Rättsmedicinalverket	Beslut i Örebro TR	Beslut i Göta HovR
B 2645-08 2009-01-23	FJ	Mord	15 år 5 månader	Låg	Bifall 26 år	
B 2789-08 2009-02-10	TZ	Mord 4 fall, försök till mord 5 fall, rån	14 år 3 månader	Medelhög	Utan bifall	
B 291-08 2009-02-11	RÖ	Mord, grovt narkotikabrott	11 år 2 månader	Hög	Utan bifall	
B 4858-08 2009-03-11	VG	Mord, olaga vapeninnehav	14 år 11 månader	Låg	Bifall 24 år	
B 1913-08 2009-03-18	HF	Mord	11 år 3 månader	Medelhög	Bifall 19 år	
B 4917-08 2009-03-19	ST	Mord	13 år 2 månader	Låg	Bifall 22 år	
B 4418-08 2009-03-23	RI	Mord	10 år 7 månader	Låg	Bifall 18 år	
B 2788-08 2009-03-27	KV	Mord	16 år 10 månader	Medelhög	Bifall 30 år	
B 2104-08 2009-04-01	RW	Mord	12 år 10 månad	Medelhög	Utan bifall	Fastställer TR:s beslut
B 2580-08 2009-04-08	LR	Mord, mordbrand	14 år 1 månad	Medelhög	Utan bifall	Fastställer TR:s beslut
B 4181-08 2009-04-22	HK	Mord, misshandel, olaga hot, narkotikabrott, m.m.	11 år 10 månader	Medelhög	Utan bifall	
B 755-09 2009-05-13	JR	Mord	12 år 9 månader	Låg	Bifall 21 år	
B 3875-08 2009-05-15	UBJH	Mord, grov mordbrand, narkotikabrott	12 år 1 månad	Låg	Bifall 24 år	
B 4313-08 2009-06-15	TA	Mord, mordbrand, skadegörelse	20 år 9 månader	Hög	Utan bifall	
B 4182-08 2009-09-07	FS	Mord	14 år 2 månader	Låg	Utan bifall	Fastställer TR:s beslut
B 631-09 2009-09-14	HL	Mord	10 år 8 månader	Hög	Utan bifall	Fastställer TR:s beslut

2009

Målnr & domsdatum i Örebro TR	Namn	Brott som omfattas av livstidsdomen	Avtjänad tid vid TR:s beslut	Grad av återfallsrisk enligt Rättsmedicinalverket	Beslut i Örebro TR	Beslut i Göta HovR
B 474-09 2009-09-28	VB	Mord	10 år 9 månader	Medelhög	Utan bifall	
B 5191-08 2009-09-30	KJ	Mord, misshandel, grov stöld	10 år 9 månader	Medelhög	Utan bifall	Fastställer TR:s beslut
B 4404-08 2009-10-21	RP	Mord, grovt rån, m.m.	12 år 1 månad	Låg	Bifall 21 år	
B 3547-09 2009-11-16	AÖ	Mord 2 fall	28 år 6 månader	Medelhög	Bifall 45 år	
B 889-09 2009-11-27	OS	Mord	10 år 2 månader	Medelhög	Utan bifall	
B 2097-09 2009-12-09	IK	Mord och försök till mord	11 år	Medelhög	Bifall 22 år	Fastställer TR:s beslut, bifall 22 år

2010

B 3069-09 2010-01-28	AÅ	Mord, m.m.	10 år 7 månader	Medelhög	Utan bifall	Fastställer TR:s beslut
B 3378-09 2010-01-28	MK	Mord, misshandel	11 år 7 månader	Låg	Utan bifall	Fastställer TR:s beslut
B 3011-09 2010-02-17	AJ	Mord, vållande till annans död	10 år 9 månader	Låg	Utan bifall	
B 4267-09 2010-03-18	RM	Mord, grov stöld	10 år 9 månader	Medelhög	Utan bifall	Fastställer TR:s beslut
B 3789-09 2010-04-20	TAH	Mord, hot mot tjänsteman	11 år 6 månader	Medelhög	Utan bifall	Fastställer TR:s beslut
B 7076-09 2010-05-07	LA	Mord 2 fall, grovt hemfridsbrott, grov mordbrand	27 år 11 månader	Medelhög	Bifall 46 år 6 månader	
B 3299-09 2010-05-10	CGL	Mord	16 år 8 månader	Hög	Utan bifall	
B 6735-09 2010-07-01	KI	Mord 2 fall	12 år 2 månader	Låg	Utan bifall	Fastställer TR:s beslut
B 6925-09 2010-07-07	MF	Mord 7 fall, försök till mord 3 fall	16 år 4 månader	Låg	Bifall 32 år	

Käll- och litteraturförteckning

Tryckta källor

Offentligt tryck

- SOU 2002:26 Frigivning från livstidsstraff
- Proposition 1986/87:112 Om anhållande och häktning, m.m.
Proposition 1990/91:58 Om psykiatrisk tvångsvård, m.m.
Proposition 2005/06:35 Lag om omvandling av fängelse på livstid
- Förordning (2006:1119) Om omvandling av fängelse på livstid
- SFS 1942:740 Rättegångsbalken
SFS 1974:152 Regeringsformen
SFS 1974:203 Lag om kriminalvård i anstalt
SFS 1962:700 Brottsbalken
SFS 1991:1129 Lag om rättspsykiatrisk vård
SFS 2006:45 Lag om omvandling av fängelse på livstid

Artiklar

Örnemark Hansen Helén: *En domare dömer – en annan bedömer*, Ikke kun straf...Festskrift till Vagn Greve, Jurist- og Okonomförbundets Förlag, Köpenhamn 2008

Örnemark Hansen Helén: *Omvandling av livstidsstraff – en fråga om villkorlig frigivning*, Juridisk Tidskrift vid Stockholms universitet, 2008-09

Örnemark Hansen Helén: *Tatueringars betydelse – en studie av kriterierna för omvandling av livstidsstraff*, Festskrift till Susanne Wennberg, Nordstedts Juridik AB, Stockholm 2009

Litteratur

Berg Ulf, Berggren Nils-Olof, Bäcklund Agneta, Munck Johan, Wersäll Fredrik, Victor Dag: *Brottsbalken. En kommentar. (Kap. 25-38) Om påföljderna*, Pärm 3, supplement 24, Norstedts Juridik AB, Stockholm 2010

Bergman Cecilia, Bogdan Michael, Eriksson Anders och Hirschfeldt Johan: *Karnov svensk lagsamling med kommentarer*, Band 2, 14 uppl, Thomson Reuters Professional AB, Stockholm, 2009/10

Fitger Peter: *Rättegångsbalken*, supplement 67, Del 2, Norstedts Juridik AB, Stockholm 2010

Sarnecki Jerzy: *Introduktion till kriminologi*, 2 uppl, Studentlitteratur, Lund 2009

Övriga tryckta källor

Eriksson Åsa, Haggård-Grann Ulrika: *Omvandling av livstidsstraff, Första verksamhetsperioden 2006-2007*, Rättsmedicinalverket, Stockholm 2008

Gustavsson Jan: *Livstidsdömda – En beskrivning och jämförelse av livstidsdömda under 1980-, 1990- och 2000-talet och uppgifter om återfall, frigivning, de intagnas egna åsikter samt analys av den framtida utvecklingen*, Kriminalvården reprocentralen, Norrköping 2007

KVFS (2006:13) Kriminalvårdens föreskrifter och allmänna råd om placering av dömda i kriminalvårdsanstalt

SOSFS (2006:16) Rättsmedicinalverkets föreskrifter och allmänna råd om riskutredning inför prövning av omvandling av fängelse på livstid

Wikström Emma: *Kan man förutse farligheten? – En studie om livstidsdömdas risk för återfall i brottslighet i samband med domstolens omvandlingsprövning*, uppsats skriven under fördjupningskursen: Straffansvar och straffpåföljder – med särskilt fokus på det kriminella våldet (JUEN01), Juridiska fakulteten vid Lunds universitet, HT 2009

Otryckta källor

Internetsidor

Kriminalvårdens hemsida:

http://www.kriminalvarden.se/upload/om_kriminalvarden/Forskning/Pagaende_projekt_okt_2009.pdf?epslanguage=sv, 2010-12-10

Rättsmedicinalverkets hemsida:

<http://www.rmv.se/index.php?id=215>, 2010-10-14, 2010-10-15, 2010-10-25

Rättsfallsförteckning

Mål nr Ö 2993-07	Högsta domstolen 2008-05-21
Mål nr Ö 3016-07	Högsta domstolen 2008-05-21
Mål nr Ö 2182-07	Högsta domstolen 2008-05-21
Mål nr Ö 1119-09	Göta hovrätt 2009-06-15
Mål nr Ö 1042-09	Göta hovrätt 2009-06-16
Mål nr Ö 2533-09	Göta hovrätt 2009-12-28
Mål nr Ö 3309-09	Göta hovrätt 2010-03-15
Mål nr Ö 404-10	Göta hovrätt 2010-04-21
Mål nr Ö 978-10	Göta hovrätt 2010-05-26
Mål nr Ö 1214-10	Göta hovrätt 2010-08-10
Mål nr B 2789-08	Örebro tingsrätt 2009-02-10
Mål nr B 1913-08	Örebro tingsrätt 2009-03-10
Mål nr B 2788-08	Örebro tingsrätt 2009-03-27
Mål nr B 2104-08	Örebro tingsrätt 2009-04-01
Mål nr B 2580-08	Örebro tingsrätt 2009-04-08
Mål nr B 4181-08	Örebro tingsrätt 2009-04-22
Mål nr B 474-09	Örebro tingsrätt 2009-09-28
Mål nr B 5191-08	Örebro tingsrätt 2009-09-30
Mål nr B 3547-09	Örebro tingsrätt 2009-11-16
Mål nr B 889-09	Örebro tingsrätt 2009-11-27
Mål nr B 2097-09	Örebro tingsrätt 2009-12-09
Mål nr B 3069-09	Örebro tingsrätt 2010-01-28
Mål nr B 4267-09	Örebro tingsrätt 2010-03-18
Mål nr B 3789-09	Örebro tingsrätt 2010-04-20
Mål nr B 7076-09	Örebro tingsrätt 2010-05-07